

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי זולפסון, שמעון חלקין
 ח"י"ב לייף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה ל' (כרך ס') אביאלול, תשכ"ט חוברת ז' (280)

- 133 הגורם הסובייטי במזרח התיכון . . . . . יוסף נדבה
- „שדי אשר תלה“ ו„שחר להודות קומה“, שתי רשויות
 138 בלתי נודעות שנמצאו בין פיוטי רבי שלמה אבן גבירול דב ירדן
- 139 אנם (שיר) . . . . . יצחק זילברשלג
- 140 אלהים ואדם . . . . . ראובן צינדר
- 149 רב צעיר בוועידה לשפה ולתרבות העברית בקיבוץ . . . . . א. ר. מלאכי
- 155 מחודש לחודש . . . . . יצחק עברי
- הערכות ודברי בקורת:
- 158 אברהם יצחק כ"ץ, איש התורה והמעשה . . . . . יהודה קומלוש
- רשימות וסקירות:
- 165 (א) ענינים . . . . . משה פריא
- 166 (ב) „בראשית כרא“ . . . . . יוסף מטלוב
- (ג) מכתב אל המערכת
 (על ספריו של ה. בר-דרומא)
- 168 ז. ראביד
- 169 ידועות . . . . .

„בצרון“
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Thirtieth Year of Publication

Vol. LX   AV-ELUL, 5729 (September, 1969)   No. 7 (280)

CONTENTS:

The Soviet Factor in the Middle East	<i>Joseph Nedava</i>	133
Two Unpublished Poems Discovered Among the Liturgical Writings of Solomon Ibn Gabirol	<i>Dov Yarden</i>	138
Necessity (Poem)	<i>Eisig Silberschlag</i>	139
Reflections on God and Man	<i>Reuben Zinder</i>	140
Rav Tzair at the Hebrew Convention in Kiev	<i>A. R. Malachi</i>	149
The Month In Review	<i>Itzhak Ivry</i>	155

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

Abraham I. Katsh At Sixty — An Evaluation	<i>Judah Komlosch</i>	158

NOTES AND COMMENTS:

(a) Topics	<i>M. Perla</i>	165
(b) Genesis	<i>J. Matlow</i>	166
(c) Letter to the Editor on Bar-D'roma	<i>Z. Ravid</i>	168

News and Events		169

Copyright 1969, by Bitzaron, Inc.

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

ישיבת ר' יצחק אלחנן

ישיבה אוניברסיטה

YESHIVA UNIVERSITY

ושולחת את ברכתה לקראת שנת תש"ל לכל בית ישראל בכל אתר ואתר, מי יתן ותהא שנה זו שנת שלום ורווחה לכל אחינו בתפוצות ובמדינת ישראל, שנת הרמת קרן התורה והחכמה וגאולה שלימה!

ישיבה אוניברסיטה היא כיום מרכז התורה והמדע היהודי הגדול ביותר בתפוצות בהנהלתו של ד"ר שמואל בלקין. מספר תלמידיה בכל מהדוריה הולך וגדל. לקראת שנת תש"ל הבעל"ט עומד המוסד כמול התרחבות והתפשטות נוספות. בשנה הזאת נפתחה הספרייה המרכזית והמפוארת, אחת המצויינות והמשוכללות ביותר בציודה ובסדריה. כן גם הולך ונשלם בנינו של בית-הספר למדע רב-הקומות, על שם בלפר, והולך ומוקם בנין חדש למכללת הנשים על שם שמרן.

בתי הספר השונים של ישיבה אוניברסיטה ומיתקניה המודרניים מאפשרים לתלמידים לרכוש חינוך כללי משובח כולל מומחיות ופיתוח הכשרונות כדי להגיע לידי מעלה רמה של הצטיינות בכמה מקצועות ותחומי פעולה. המכללות לאמנות ולמדעים קובעות מקום לעצמן בבקשן להנחיל לחניכיהן גם מורשת רוחנית ומוסרית וגם הידע והתרבות של מערב. הערכים הנצחיים של היהדות, שבתי הספר האלה משתדלים לקיים, מאירים את דרכם ומעשירים את חייהם החברתיים והמקצועיים של מסיימיהם. נוסף לכך, הגיעה האוניברסיטה על-ידי תכניתיה המתקדמות לידי מעמד של כבוד ומנהיגות גבוה כשהיא משרתת את הקהילה והארץ בכללה כביטוייה של יהדות אמריקה החיה ועושה בתוך חברה חפשית.

שמחה זאב זלצמן ורעיתו

מברכים את כל ידידיהם ומכיריהם ואת כל אחיהם בני ישראל בכל מקום שהם

בשנה טובה ומבורכת

תהא שנת תש"ל שנת גאולה שלמה וישועה לעמנו ולארצנו.

נירירוק

ד"ר משה טשרנוביץ רעיתו וב"ב

מברכים בשנה טובה ומאושרת

את קרוביהם, ידידיהם ומכיריהם ואת כל העברים הותיקים
תומכי ה"בצרון" וקוראיו ואת חברי

„הועד להוצאת כתבי רב צעיר“

שניאור זלמן אש, שמחה זאב זלצמן ויצחק פינקל.

מי יתן ותביא השנה אתה האדרת היצירה העברית ועלית קרנה של מדינת ישראל.

נירירוק

על סף שנת תש"ל אנו תפילה שגיבורי ישראל בזמננו יגשימו את יהוה לנו
ויעודינו של שנות דור-דור ונזכה לראות בעלית ארצנו ושיגשוג רוחנו מתוך
שלום ואושר עולמים.

בברכת שנה טובה ומוצלחת

לכל ידידינו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר

יצחק פינקל וב"ב

מנהטן-ביטש. ברוקלין

שניאור זלמן אש ורעיתו

מברכים את

עורכי ה"בצרון" ומשפחותיהם

ואת ידידיהם וקרוביהם בכל מקום שהם בשנה טובה ומבורכת

תכלה שנה וקללותיה — תחל שנה וברכותיה!

יהי רצון ששנה זו תהיה שנת ישועה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

נירירוק, ערה"ש תש"ל

השכונה הציונית דמנהטן ביטש

ברוקלין

שולחת את ברכותיה למדינת ישראל ובניה-גיבוריה, שחרפו את נפשם על גאולת
הארץ השלמה וקידשו שם ישראל בעולם

תהא תש"ל שנת הגשמת חזון הדורות

יהודה ל. פינקל, נשיא

יצחק פינקל, נשיא-כבוד

מעומק לבנו אנו מאחלים לכל ידידינו ומכירינו ולכל בית ישראל

שנת שלום, בריאות והצלחה

בברכת ציון והתרכות העברית

משה ב. ניומן ורעיתו איטה

שנת שלום, בריאות והצלחה

למדינת ישראל ושריה, לד"ר משה טשרנוביץ ומשפחתו,

תומכי ה"בצרון", קוראיו וסופריו

ולעם ישראל בכל העולם

יתברכו ביד חזקה וזרוע נמויה ובשלום ושלווה

אברהם בן יוסף קבינפקי

ישיבת

בית המדרש לתורה

סקוקי, איל.

מברכת את הר"מים, המורים והתלמידים
שבכל מחלקות המכון, את הרבנים חניכיה,
המשרתים בקודש בכל אתר ואתר, הדירק'
טורים, הפקידים ואגודות העזרה וכל
המנדבים בכל ערי המדינה, את כל הרבנים
בשיקגו ובכל קהילות ישראל ואת כלל
ישראל בכל ארצות העולם ובמדינת ישראל

בשנת חיים, בריאות ואושר

יה"ר ששנת תש"ל הבאה עלינו לטובה תהא
שנת שלום ושלווה ונזכה להרמת קרן התורה
ובגאולת עמנו בחומר וברוח

הרב ד"ר שמעון קרמר

נשיא

ד"ר יוסף באב"ד

דיקן

ברכת כתיבה וחתומה טובה

מאות היתומות במוסד המהולל

בית היתומות הכללי בירושלים

מצפות לעזרתך

אין מצוה גדולה מזו של החזקה המוסד המטואר
הזה הקיים 67 שנה. — נא להושיט לו יד עזרה.

בית היתומות הכללי בירושלים

שלחו תרומותיכם אל:

GENERAL ISRAEL

ORPHANS' HOME FOR GIRLS

132 Nassau Street

New York, N. Y. 10038

Tel.: COrtland 7-7222

איגוד הפועלים

היהודים הלאומיים

(ידיש-נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד)

מברך את כל חבריו ואת כל הציונים

והעברים באשר הם שם

בשנה טובה ומבורכת

ש. באנמשעק, נשיא יעקב קצמן, מזכיר

לחברי ההסתדרות העברית בפילדלפיה,

למפיצי התורה ולומדיה,

למגיני וקברניטי מדינת ישראל

ולכל אחינו בני ישראל באשר הם שם

תתברכו בשנת הצלחה,

שלום ובריאות, יצירה וחדווה

ההסתדרות העברית בפילדלפיה

די"ר משולם ז. פיש, נשיא
אריה דשבסקי, סגן נשיא
רבקה קרף, מזכירה
מאיר לוין, מזכר

בצרון

נוסד על-ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה ל' (כרך ס') אב-אלול, תשכ"ט חוברת ז' (280)

הגורם הסובייטי במזרח התיכון

מאת ד"ר יוסף נדבה

„אש-התעמולה“ בעקבות השריפה במסגד אל-אקצה בירושלים — סופה שתדעך; שופרות-ההסתה בבירות ערב מחפשים נושאי-ארס חדשים לבקרים; אפילו תליות-בגדד תבואנה ביום מן הימים לקיצן — לא משום שתליני „בבל“ החדשה יאבו להחליף כוח, אלא משום שההמונים הפרועים בקרב ישמעאל יבקשו גירויים נועזים יותר. הכל מתרגלים ל„זוועות“ ולבו של כל אספסוף נעשה גס בשפיכת-דמים מסוג זה. רק הגינויים המיוצרים בסיטונות באולמות האו"ם לא ייפסקו, כי מלבד לחם חוקו זה של האירגון הבינלאומי והיוקקותו לישראל, „הקרבת הנצחית“ — אין לו מה לעשות. הכל יודעים היום בבירור כי אין להם לגינויי האו"ם כל משקל ממשי; הכל מכירים את הכוזב והעוול המשווע שבעצם הגינוי — שהרי המאשימים הם-הם גם השופטים במקרה זה (כ-40% מחברי האירגון אינם מכירים בקיומה של מדינת ישראל) — ובכל זאת ממשיכים „שוחרי-השלום בעולם“ במלאכתם, והעתונות עושה פומבי למשובתם כמעט ללא-עוררין. מאז נעשה רוסיה הסובייטית גורם רב-השפעה במזרח התיכון מחריפה בעיית ישראל-ערב והולכת מיום ליום. המלחמה בגבולות הינה עקובה מדם בדרכה ה„מצומצמת“. כוונת הערבים אינה רק להטריד את ישראל, אלא גם להתיש את כוחה באורח שיטתי. מה שלא עלה בידם לעשות במערכה מכרעת, חד-פעמית, במלוא כוח-המחץ, בכמה חזיתות במשותף, רוצים הם לבצע על-ידי „הקזת-דם“ מתוכננת, ב„מצור“ רב-היקף ומתמיד, עד שלא תהא ברירה בפני מדינת ישראל אלא להיכנע.

לפני כמה חדשים קבע נאצר „לוח-זמנים“ לתהליך „חיסולה“ של ישראל; „תכנית-פעולה“ זו הובעה על-ידי שליט מצרים בפומבי, בפני ההמונים, התובעים מלחמת-נאקם חדשה, והוא הגדיר אותה בקווים כללים בשלושה שלבים. השלב הראשון נסתיים כשנה אחת לאחר מלחמת ששת הימים; היה זה שלב

ה"התאוששות", קימומו של הצבא וציודו בכל כלי-המלחמה החדשים ביותר. רוסיה יצאה מגידרה להחיש תהליך זה ככל שהיתה ידה משגת. חיש-מהר ניחמה על אבדן 2 ביליון דולאר בציודה הקודם של מצרים (רובו נפל לידי צבא ישראל בסיני), ומילאה את מחסני-הנשק המצריים אם תמורת כותנה, כספים ותרומוות שהועלו למצרים ממדינות-ערב העשירות בנפט, ואם — בחינם. סודות אלה לא נתגלו ברבים. השלב השני הינו שלב "התשת-כוחה" של ישראל — שלב ה"ריכוך" של עמדות ישראל לאורך כל גבולותיה, בעיקר על-ידי פעולות הטרדה בלתי-פוסקת של יחידות-פשיטה מעבר לתעלת סואץ ומעבר לירדן. בשלב זה פעלו מצרים וממלכת ירדן יד ביד ובמאמץ מתואם. השלב השלישי עתיד להיות לשלב המכריע, שלב ההתקפה הכללית בה ייכנסו צבאות ערב כולם למיגור ישראל ולהחזרת כל השטחים שנכבשו מידיהם במרוצת כל שנות קיומה של מדינת ישראל. בשמוע האחרון של יולי קרא נאצר לשלב זה בשם "שלב השחרור", ולדבריו — כבר הדי פעמיו נשמעים מקרוב.

משום-מה לא מצא "לוח-זמנים" זה של הרוזן המצרי הערכה מתאימה בחוגי המדיניות בוואשינגטון. עד היום נוהגים קובעי המדיניות האמריקנית להתייחס תוך ביטול כלפי הכרזותיו ה"מפוצצות" של נאצר. דומה, שלעולם אי-אפשר יהיה לעקור מלב מדינאי המערב את ההכרה, כי בסופו של חבר, מדינאי מתון הוא נאצר, לא כל שכן המלך חוסיין, שזכה לקבלת-פנים כה נלהבת בעת ביקורו האחרון במדינה זו. טוענים הם, כי כל הכרזות-המלחמה של מנהיגי ערב אינן אלא מן השפה ולחוץ; מס-שפתיים הן לרחוב הערבי, קצר-הרוח והמתוסכל, דינן כדין מליצות לסיפוק הדמיון המזרחי וקנאותו. אפשר שיש קורט של אמת בהנחה זו, אולם פלא הוא הדבר, שמדינאי המערב לא עמדו על העובדה, כי כיום משמש הרחוב הערבי מקור-השראה למדינות שליטי ערב; ממילא נגררים נאצר וחוסיין אחר הקיצוניים הדורשים מלחמה בישראל לאלתר. גיבורי הרחוב בבירות ערב הינם כיום אנשי "אל-פתח". לשווא נאבק עמהם בתחילה חוסיין הירדני; כדי לשמור על כסאו הרעוע והמתמוטט נאלץ הוא להיכנע. הבטחתו לישראל, באמצעות השגרירות האמריקנית, שצבאו לא יפגיו את יישובי הירדן ובלבד שתימנע ישראל מלפוצץ את ציבורי-המים ב"ג'ור" (בעמק הירדן), היתה בגדר שטר שאין לו כיסוי, כי אנשי "אל-פתח" — הם שקובעים את מדיניות ירדן, והם שהחליטו, כי ההשקעה בשיעור 85 מיליון דולאר בבניית צינור-המים אינה שווה בנזק היוקרה של החלשת המאבק הצבאי בישראל. כיום שוב לא יעז חוסיין להסתכן במלחמת אורחים, ואפילו יסתכן — ספק אם תהא ידו על העליונה במקרה של התנגשות ישירה עם חילות "חזית שחרור פלשתינה". בלית ברירה נרתם חוסיין במרכבת המלחמה הצבאית נגד ישראל על כל תוצאותיה האפשריות.

השריפה באליאקצה באה להם לערבים כמתת-חסד בשעה הראויה. כידוע, עדיין משמשת השנאה לישראל בבחינת מלט מלכד בבנין הערבי כולו, וזתה, משהועלה הגורם הדתי — "מלחמת-הקודש" — במאבק-הדמים ניתן להם לערבים לכלול בתוך תחומי-השנאה את כל העולם המוסלמי. לאחרונה הוטל על מדינאי ערב

לכנס ועידה, בה יהיו מיוצגים 500 מיליוני המוסלמים ברחבי תבל להגנת המקומות הקדושים לאיסלם. מובן, שצעד זה אינו אלא אמצעי־תעמולה גרידא, שכן חלום באספמיה הוא ללכד את העולם המוסלמי בשלב זה; עולם מפורד ומפוצל הוא, מסוכסך על רקע פנימי וחיצוני גם יחד, ולבנות אפילו ״דחליל״ הינו מפעל כביר שאינן ניתן לביצוע. אפילו בתקופת שיא שלטונו — בימי איחוד מצרים־סוריה (1958-1961) — לא עלה בידי נאצר לגבש חזית מאוחדת בקרב העמים הערביים (המוגנים כיום כ־100 מיליון נפש בקירוב), לא כל שכן לא יעלה בידו להמציא מכנה משותף לכל עמי האיסלם ולגייסם ל״ג'יהאד״ (מלחמת־קודש) נגד ישראל.

רוב המשקיפים המדיניים אינם סבורים, כי ״סיבוב״ מחודש במערכות ישראל־ערב יתחולל בעתיד הקרוב, ואם אפילו תפרוץ מלחמה, תהא יד ישראל שוב על העליונה. ה״ניו־יורק טיימס״ (30 ביולי, ש. ז.) קובע שישראל תנצח במלחמה, אף שהמערכה תהא ארוכה יותר מוז שביוני 1967; ההערכה היא שהקרבות יימשכו שלושה שבועות ויהיו כרוכים בהרבה יותר קרבנות מאשר ב־1967 (750 ישראלים נפלו באותה מלחמה). כן סבור ה״טיימס״, כי היקפה הגיאוגרפי של המלחמה הבאה יהא שונה: ״אם תפרוץ מלחמה, ויהיה המתחיל בה מי שיהיה, סבורים המומחים האמריקנים, כי ישראל תהיה מסוגלת לכבוש את רבת־עמון, דמשק ואפשר גם — קהיר״.

חדשות יום יום, הדחופות והמעצבנות, עלולות להסיח את דעתנו מן השינויים שניתהוו במערכות ישראל. שוב אין מלחמת־ההטרדה מתנהלת בעיקרה בתוך ישראל, אלא בגבולות המרוחקים, ולא עוד אלא שפשיטות צה״ל נערכו בעומק מדינת־היאור. החוף המערבי של תעלת סואץ מופגז ברציפות וערי מצרים לאורך התעלה הופצצו ונהפכו במידה רבה לשיממון — קרוב ל־400,000 תושבים נמלטו אל פנים המדינה. התעלה ״קפואה״ וספק אם עוד ייזקקו לה כדרך־מעבר ביום מן הימים.

בצדק מעיר ה״טיימס״, כי עוד יתרון גדול יש לה לישראל — הישראלי כאדם. כלי־הנשק החדשים וכל חכמת־הטכניקה הכרוכה בהם — יש בכוח הישראלי להשתלט עליהם, מה שאין כן הערבי, שעדיין הוא נחשל ואין לאל ידו להדביק את קצב ההתפתחות הטכנית. כל מלאי הציוד המשוכלל בידי הערבים — מן התוצרת הסובייטית — אינו שקול כנגד הציוד הישראלי קטן־הכמות, אך רב־האיכות, כשהוא נתון בידי אמונות.

אין ספק, כי המחיר שמשלמת ישראל בשלב ״התשת־הכוח״ הוא יקר ורב. האדם הרי נחשב מאוד בישראל, שמספר תושביה קטן עד למאוד לעומת אוכלוסי אומות ערב, ולא עוד אלא שמצרים סובלת מ״התפוצצות האוכלוסייה״ ויכולה היא להקריב רבבות ומאות אלפים אפילו כ״פתרון־מעט״ לבעיות הכלכלה המטרדיות אותה. המשק המצרי הרוס במידה ניכרת; מקורות הנפט שלו אזלו לא רק בסיני, אלא גם לאורך תעלת־סואץ המערבי. נאצר אמנם מסתייע בתרומות מדינות־הנפט (ערב הסעודית ולוב), אך המשק המצרי בנוי על בסיס מלחמתי, שמעמסתו כבדה והולכת מיום ליום.

רבים הם השואלים, עד מתי יכולה ישראל לעמוד בפני מלחמת-ההטרדה הערבית? התשובה המוחלטת לכך היא: עד אין קץ! לכל הדעות, כוח-העמידה הישראלי אין לו שיעור. לאחרונה נדבקו בשלוות-גפשו זו אפילו התיירים, שאינם נרתעים מלבקר בישראל. אין ספק, כי בעמידה זו נעוצה ההכרה של אין-ברירה. השקפתו של נאצר, האומרת, כי דין ישראל כדין ממלכת-הצלבנים, שהחזיקה מעמד רק מאתיים שנה בארץ-ישראל, — אין לה על מה שתסמוך. מופרכת היא מעיקרה, כי שורשי ישראל עמוקים-עמוקים, עד ששום "רוח" מצויה ולא מצויה שוב אינה מסוגלת לעקרם. כל מי שקרא את "הפילוסופיה של המהפכה" של נאצר (או, ליתר דיוק, של שופר-התעמולה הראשי שלו, עורך "אל-אהראם", חוסנין הייכל), עומד מיד על העובדה, שאין שבילי ההיסטוריה היהודית נהירים לו כל-עיקר. שיחותיו עם הישראלי ירוחם כהן, בחזית פלוג'ה במלחמת 1948, וקריאת ספרו של ד"ר וייצמאן "מסה ומעש" — לא החכימוהו ביותר.

עם כל זאת, יש להביא בחשבון גורם מכריע חדש במזרח התיכון: מציאותם של הסובייטים. יש להצטער על כך, שממשלת ארה"ב לא נתנה על מציאות זו את דעתה המיושבת, כי סכנה גדולה אורבת ממנה. קרוב ל-4000 "יועצים" סובייטים יושבים כיום במצרים, ולפי העדויות האחרונות, שוב אין לראותם כ"יועצים" בלבד, שכן מדריכים הם באורח מעשי את הצבא המצרי בפעולותיו. אין דרכה של רוסיה להתערב במלחמות "זרות" בכוחות-צבא מאורגנים (ומלחמת וייטנאם תוכיח), אך רשת-השפעתם במזרח התיכון מתרחבת והולכת. מחזיקים הם בידיהם את מנגנון-המלחמה המצרי ופועלים מאחורי הפרגוד. לפי ה"דיילי אקספרס" הבריטי נהרגו עד כה 35 "יועצים" סובייטים על-ידי כוחות צה"ל בתגובותיהם על מעשי-ההתגרות המצריים מעבר לתעלה, ועם זאת אין נהירת הסובייטים לארץ-הפרעונים נפסקת. יתירה מזו: הצי הסובייטי באגן המזרחי של הים התיכון מתחזק והולך, ואף-על-פי שמומחים צבאיים מן המערב עדיין טוענים, כי הצי הסובייטי לא יוכל להתמודד עם "הצי הששי" של ארה"ב, אין בכך כדי להפחית מחלקו של הצי הסובייטי במערכה צבאית אפשרית בין ערב לישראל.

מתמיה ביותר שממשלת ואשינגטון קיבלה את המציאות הסובייטית במזרח התיכון תוך שלוות-גפשו מובהקת כל כך. דומה, כי מרחק של דורות מבדיל בין התגובה האמריקנית לפרשת הטילים בקובה לבין היעדר התגובה לפרשת ה"יועצים" הסובייטים במצרים! עיוורון מדיני חמור הוא כשאין רואים שהסובייטים ינצלו את פתיחת הפתח להרחבת "נקודות-ההיאחזות". משבר חמור עובר עתה על מדיניות-החוץ האמריקנית. בתוקף לחץ פנימי נוטה היא לצמצם את התחייבויותיה מחוץ לגבולות המדינה. הדי המבוך בוויטנאם מתפשטים לפינות שונות. הדרישה הנשמעת בפי חוגים "מתקדמים" שונים בארה"ב והקוראים ל"התנערות" ממשא "מיותר" באסיה — אינה אלא גילוי מחודש של "בדלנות"; אין מדברים על כך במפורש ובברור, אך ניכרת היא בכל צעד דיפלומטי ובכל נאום רשמי הרצון להתפרק מ"סיוטי-מלחמה" הוא חד-צדדי, ורבים אינם מבינים או אינם רוצים להבין, כי "חלל ריק" דינו שיתמלא.

קשה זו היא האשליה העצמית שלעיתים נתפסת לה המדיניות האמריקנית. עד היום טרם למדו המדינאים של ארה"ב שלא למוד את הסובייטים בקנה-מידה "מערבי", דמוקרטי. אם תרצו, הרי יש בכך משום תמימות מסויימת — רצון להאמין בטובו של כל אדם וכל עם באשר הוא. העתונות האמריקנית נדבקה אף היא באותה "אופטימיות"; הערב והשכם מרגיעה היא אותך, שהסובייטים אינם מעוניינים בעימות עם ארה"ב במזרח התיכון, וכי הם משתדלים ל"רכך" את עמדם העויינת של הערבים ולתבוע מהם לרסן את פעולת המחותרת ה"פלשתאית" וכיוצא באלו דבריי-ניחומים ריקים. חוקי השלטון מצפים ברוב-תמימותם לישועה משיחותיהם עם דוברי-נין, השגריר "המצטחק" של בריה"מ, ואף הסבר "מתקבל על הדעת" יש להם להנחתם זו, שהרי רוסיה חוששת מפני סין הקומוניסטית ורוצה בכל לב למצוא לשון משותפת עם ארה"ב.

למרות נסיינה המר של ארה"ב בעבר, ולמרות גילוי הפרצוף האמיתי של הסובייטים בצ'כוסלובקיה, עדיין לא עמדו בוואשינגטון על ערמומיותם המא-קיאבלים של יריביהם; החשש מפני סין עדיין אינו חשש של ממש וכוונות הסובייטים להתפשטות כלל-עולמית בעיני עומדות. זה מכבר גמר הקרמלין אומר למגר את מדינת ישראל, — המבצר הדמוקרטי האחרון במזרח התיכון והמכשול היחיד על דרך רוסיה והשתלטותה על האיזור האסטרטגי המקשר שלוש יבשות.

ואפילו חשבון "איזון הכוחות", שעליו מסתמכת ארה"ב עלול להיות מסוכן. הוא סומך לא על "ריאל-פוליטיק", אלא על מוסר בינלאומי, והסתמכות זו אין לה, כמובן, בסיס ממשי. אמנם, בעבר הבטיחה ארה"ב חגיגות, שיש בדעתה לשמור על שלמות ישראל ועצמאותה, אך, כידוע, אין חוזה רשמי על כך, ויש לראות בהבטחה זו ענין תכסיס יותר מאשר ערובה ממשית. השיחות שניהל אבא אבן ב"בית הלבן" ערב מלחמת ששת הימים הוכיחו בברור מה טיבה של אותה הבטחה ערטילאית. וכאן נעוץ שורש הסכנה. "פירצה קוראת לגנב", ורוסיה הסובייטית כבר מצאה לה "פירצה" זו במצרים. נסיון העבר הוכיח, כי גורם האפתעה הינו, אולי, הגורם המכריע בנצחון ישראל על הערבים. מציאותם של הסובייטים באיזור המערכה עלול להעמיד את הגורם הזה בסכנה. באיזו מידה רואה ארה"ב כל נסיון סובייטי להתערב בסיכסוך הערבי-הישראלי משום הסתכנות ב"עימות" שתי המעצמות? באיזו מידה היא העם האמריקני נכון להטיל את מלוא משקלו למנוע את הפרת "איזון הכוחות" בחזית זו? בהיעדר ערובה ממשית, חוזה כדת וכדין, ולאור הלך-הרוחות ה"מסתגר" באמריקה — יש מקום לדאגה. ומשום כך על הציבוריות היהודית להשתמש בכל אמצעי ההסברה לעורר את דעת-הקהל הכללית על הסכנה הזאת. כל נסיגה בחזית המזרח התיכון עשויה לחולל שואה לא רק על ישראל, אלא על העולם הדמוקרטי כולו. המזרח התיכון בבחינת "עקב אכילס" הוא. אם לא תתעורר ארה"ב בזמן עלולה הסתייגותה להחיש את המלחמה שהכל מתייראים ממנה. המפתח לשלום במזרח התיכון נמצא בידה.

„שדי אשר תלה“ ו„שחר להודות קומה“ —

שתי רשויות בלתי נודעות שנמצאו בין פיוטי
רבי שלמה אבן גבירול

מאת ד"ר רב ירחן

כתביד מונטיפיורי ה' 3, 129, דפים 9-9: (ס' 4641 במכון לתצלומי כתבייד באוניברסיטה העברית בירושלים) מכיל סידרה רצופה של 18 פיוטים, בלי כתובת לפניהם. כולם בני 4 בתים שאותיותיהם הראשונות מצטרפות לשם שלמה, משקלם: מתפשט מקוצר (מתפעלים בפעל מתפעלים נפעל), רובם רשויות (פרט לתשיעי, שוגה בחיק ילדות, שהוא תוכחה), 16 מהם ידועים כפיוטים של גבירול ונדפסו במהדורת ביאליק ורבניצקי, ורק שנים: הפיוט החמישה עשר „שדי אשר תלה“ והשמונה עשר „שחר להודות קומה“, אינם רשומים אצל דוידזון ואינם ידועים ממקום אחר. מבחינה סגנונית ורעיונית עשויים הפיוטים החדשים במתכונת פיוטי גבירול, אולם חריותם, במלה משותפת לכל הבתים, בלתי שכיחה בפיוטי גבירול ה„ספרדיים“ (למעט פיוטים בנוסח פייטני המזרח). הפיוטים באים בכתב-היד בלא ניקוד. על מציאותם העירני ד"ר נחמיה אלוני ותודתי מובעת לו בזה.

— — — V — — — — V — — —	— — — V — — — — V — — —
כָּל מַעֲלָה מִפֶּה יִצַּר וְרוּחַ כָּל נִזְרָא וְנוֹשָׂא כָּל שִׁבְחָ וְעוֹן מִכָּל יִדְעָתִי בְּטוֹב חֶלְקִי וְיֵשׁ לִי כָּל הַוֹדָה לָּךְ נִשְׁמַת כָּל חַי וְרוּחַ כָּל	שְׁדֵי אֲשֶׁר תִּלְהַ עוֹלָם כְּמוֹ אֲשַׁבֵּל, לָּךְ יַעֲרִיצוּן, אֵל גַּעֲרָץ וְגַם נִקְדָּשׁ, מִנִּי כִּעֵת מִשְׁעָה הַיּוֹם דְּבַר תּוֹדָה — הַכֹּל לָּךְ יִתְּנֵנוּ שִׁבְחָ וְגַם זְמֵרָה
— — — V — — — — V — — —	— — — V — — — — V — — —
לְבִי, כְּנֶפֶס רַגְזִי בְּעֵלּוֹת כְּנֶפֶס שְׁחַר כִּימָה, כְּסִיל עֵשׂ, גַּם הַיֵּלֶל בְּנֵי שְׁחַר יִפְיֵץ עֵנָן אֹרֶז עֵיפָה דְמִת שְׁחַר קוֹלִי וְקוֹל הַנְּשִׁקְפָה כְּמוֹ שְׁחַר	שְׁחַר לְהוֹדוֹת קוֹמָה, עוֹרְרָה, וּבְחַר, לְאֵל אֲשֶׁר עָשָׂה כּוֹכָב וּמִזְרוֹת, מִלְּבִישׁ כְּסוּת שִׁמְשׁ, כְּדָמוֹת כְּסוּת לֵילָה, הַיְמָה אֱלֹהֵי לִי אֲזוֹן, וְגַם תִּקְשֵׁב

שדי אשר תלה

- 1 שדי אשר תלה עולם כמו אשכול — השווה גבירול, לך שדי 8: זכי הכל כמו אשכול תלויים הם בידך; שאל להודות 3: ואיה צור תולה עולם כמו אשכול; שבתה בחכי 3: ותולה כאשכול אדמה בלימה; שוכן עד מאז נשגב 8: נתלה עולם בידו כאשכול; שחקים וארקים הישאו 3: מעת תלאם כאשכול נשאם; שם אלהי צבאות 5: תולה עולם כמו אשכול.
- 2 אל גערץ — תהלים פט, ת. אל גערץ וגם נקדש — על פי מסכת סופרים טז יב: געריצך ונקדישך. אל — בכתב-היד: כל.

- 3 אם תאזין ותקבל ממני היום דברי תודה ותהילה אדע כי שפר חלקי.
תודה — בכתב־היד: תורה.
בטוב חלקי ויש לי כל — על פי בראשית לג, יא: כי חנני אלהים וכי יש לי כל.
4 שבת וגם זמרה — על פי תפילת ישתבח: שיר ושבחה הלל וזמרה.
תודה לך נשמת כל חי ורוח כל — על פי תפילת נשמת: נשמת כל חי תברך את שמך
יי אלהינו ורוח כל בשר תפאר ותרוםם זכרך.
תודה — בכתב־היד: יודה.

שחר להודות קומה

- 1 שחר להודות קומה עוררה — קומה, עוררה שחר, להודות. כלומר: קום והער את השחר,
קום בהשכמה, להודות לאל. על פי תהלים קיט, סב: חצות לילה אקום להודות לך;
תהלים נו, ט, קה, ג: אעירה שחר; ירושלמי ברכות דף ב, עמוד ד: אעירה שחר,
אנא הוינא מעורר שחרה, שחרה לא הוה מעורר לי (אני הייתי מעורר את השחר, השחר
לא היה מעורר אותי).
עוררה — בכתב־היד: עורה (נגזר המשקל).
כנף רגן — לרגן ולשבח לאל. על פי איוב לט, יג: כנף רגנים.
כעלות כנף שחר — על פי תהלים קלט, ט: אשא כנפי שחר.
2 לאל אשר עשה כוכב ומזרות כימה כסיל עש — על פי איוב ט, ט: עושה עש כסיל
וכימה; איוב לח, לאלב: התקשר מעדגות כימה או מושכות כסיל תפתח, התוציא מזרות
בעתו ועיש על בניה תנחם.
הילל בני שחר — על פי ישעיה יד, יב: הילל בן שחר.
הילל — בכתב־היד: הליל.
3 מלביש כסות שמש כדמות כסות לילה — מלביש את השמש בכסות שחורה כשחר
הלילה. על פי ישעיה ג, ג: אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם.
מלביש — בכתב־היד: מלבוש.
יפיץ ענן אורו — ענן אורו של האל יפיץ. איוב לו, יא.
עיפה — את החשיכה.
דמות שחר — כמו השחר המפיץ את החשיכה.
4 הטה אלהי לי און — על פי דניאל ט, יח: הטה אלהי אונך.
הקשב קולי — על פי תהלים ה, ג: הקשיבה לקול שועי.
הנשקפה כמו שחר — כנסת ישראל. שיר השירים ה, י.

oooooooooooooooooooo

אָנִם

מאת יצחק זילברשלג

אָנִם מְלִים זִהְרֹת: זֶה רֹאשׁ עֲוֹלָתֵנוּ.
אֲהַבָּהּ הִיא שְׁנָאָה, חֲרוֹת הִיא עֲבֹדֹת בְּמִלּוֹנֵנוּ.

אָנִם עַמִּים חֲלָשִׁים: זֶה רֹאשׁ אֲמֻנֹתֵנוּ.
אֲלִימוֹת מְאֻלָּמָה קוֹלוֹת מְחָאָה בְּדוֹרֵנוּ.

אָנִם אֲרֻצוֹת פְּרוֹזוֹת: זֶה רֹאשׁ גְּפוֹתֵנוּ.
עֲצִים נִכְרָתִים, שְׂבָלִים נִשְׂרָפוֹת עַל־בְּוֹתֵינוּ.

הִיפָּה — מְתַפְעֵר. הַמַּאִיר מְתַקְדֵּר, הַמְּחַרֵּם
מְתַמְנְנִים וְהוֹלְכִים לְקֶרְאֵת דְּמֻדוּמִים מְשֻׁעָרִים.

אלהים ואדם *

(הערות ומערכי-לב אנכי עיון בספר הספרים)

מאת ראובן צינדר

לזכר נשמת גיסי הרופא
המהולל, איש החסד והחנינה,
ד"ר שמאי שוירל ז"ל

א. בין חיים ומוות

הקול השניא העולה מחוץ כתבי-הקודש נושא בחובו קיטרוג ללא רחם כלפי האדם וצידוק-דין ללא גבול כלפי אלהים. "הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט". זהו הכרוז ההחלטי הנשמע בלי הרף (יש יוצאים מן הכלל, כמו שנוכיר להלן) מתוך דפי הספר הזה. וכי תעלה על הדעת מידה אחרת מזו? בתנ"ך ישנם רק שני נושאים, שתי ישויות: אלהים ואדם. כל איתני הטבע, כל צבא השמים והארץ הם רק משרתיו של האל האחד, והם כולם כפופים לרצונו. האל האחד, האלהים, הוא בטבע מהותו "אל רחום וחנון", מקור הצדק והחסד, מקור העוז והגבורה, אשר דבר לא ייבצר ממנו. והן בגלל מידותיו אלה כורעים בך לו ושופכים שיח לפניו, וכי אפשר, בעיתות בצרה, להטיל אף צל של אשמה על יחודו של עולם? ואם בכל זאת יתמידו יסורים והשתוללות, ובושת וצער בזה העולם, הרי בהכרח יש לפנות אל השותף השני, זה "בחיר היצורים", ולהאשימו בכל פגימות החיים וקלקולם. הוא, האדם בעצמו, אשם בכל תמרוריו של העולם הזה. הפרק הראשון בספר בראשית הוא עדות על רצונו הטוב של היוצר. הפסוקים הללו, הספוגים רינה וצהלה, מעידים על עולם של אור וחסד, עולם בלי צער ויגון, בלי שנאה ותחרות, בלי תחלואים וכאבים ובלו — מוות. למראה יצירה כזו, היוצר מתהלל כי "את כל אשר עשה והנה טוב מאד". יצירה דוממה כזו ראו חזו"ייה בחזונו. אולם עד מהרה התנגשו עם המציאות, ושם לא הכול "טוב מאוד". ובכך יש אחד שמקלקל את יופי היצירה, והוא יציר כפיו של אלהים. הם חשים בנפשם כי אף "שלא איש אל ויכוב ובן-אדם אדם ויתנחם", אך על בריאת האדם גיחם ויתעצב אל לבו, "כי רבה רעת האדם בארץ". מתוך תפיסת-עולם זו ומתוך צער צורב תמיד, שהעולם אינו מתוקן במלכות הטוב והחסד, ובני אדם, וביוחד בני עמם, נענים מסבל ומדיכאון ומדראון-עולם, ראו הנביאים תמיד חובה להוכיחם ולהזהירם על פשעם. הם האמינו אמונת-אומן, כי כל הצרות בעולם באות כעונש על החטאים, ואם רק יתם החטא מן העולם, האל הטוב ימשיכהו חסד: "אם תאבו ושמעתם — טוב הארץ תאכלו".

הרוח העבריי-המקראי התבונן בטרגדיה היותר גדולה של המין האנושי — המוות ועמלו לפתור את חידתם. נטולי כוח הם הנביאים לחדור אל רצון אלהים וכבשונו. איך יתכן? הן אלהים ברא את האדם בצלמו, "ויפח באפיו נשמת חיים", ונטע בלבו את הצימאון האדיר לחיים, ואיך יכול היוצר לחתור הלוך וחתור תחת משושו של יציר כפיו ולהוליכהו בנתיבות הצער והיסורים אל המוות ואל החידלון? והנביאים הלא שנאו את המוות תכלית שנאה ולא מצאו בו אף שמץ של פדות וישע: "כי לא שאול תודך — קורא חזקיה המלך — חי, חי, הוא יודך", ואם כן, הלא חזרה קושיה למקומה, והיא כליכך חמורה: מדוע הרכיב היוצר ברוח האדם ערגון כליכך עצום לחיים ואחר כך הוא מנחילהו סוף עלוב ומדוכא כזה? והתשובה היא — החטא. האדם חטא לאלהים ובה הביא על עצמו את עונש המוות. כבה אור החיים והבריאה עומדת עלובה ועוטה אבלות. הרוח העבריי-הנבואי בעמדו דומם ונבוך לפני חידת החיים והמוות, נתקל באיזו אגדה קדומה על "חטא קדמון" בעטיו של איהו "בנש קדמוני", ונאחז בה בתור תשובה ופתרון כביכול על שאלת התוגה הגדולה

* על יסוד חופש הדיבור. — המערכת.

— הגדולה מנשוא. הנביאים בגודל נפשם לא השלימו עם גזירת המוות ולא נמנעו מלהינבא על ביטולו של גזר-דין זה ביום יבוא, ועל הרמת קרנה של האנושיות בחיי נצחיים, וכך מבטיח לנו החוזה הגדול: „בלע המות לנצח, ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים” (ישעיהו כה, ח).

ב. בין האדם לקונו

כאשר הגיע לעם העברי הקדמון הסיפור הנפוץ בין עמי הקדם על דבר מבוול מים, שהשחית כל בשר על הארץ, היה מעשה זה ודאי סתום ומזור לרוחם. איך ימיט השופט העליון שואה כזו על יצוריו? היוונים הקדמונים, למשל, לא התפלאו ביותר על אסון ומארה שגלשו לפתע ממרומים על ראשי בני אדם. האלים שלהם לא היו טבועים במידות הצדק ולא דאגו לתקנת בני-אדם והצלתם. וכשערכו קרב ביניהם שפכו חמתם על הארץ ללא רחם. האסון שהם ממיטים על שוכני בתי חומר לא הדריך את מנוחתם ולא גרם להם לילות של אי-שינה. אם פנדורה פתחה מתוך סקרנות את הקופסה שהאלים מסרו לה, ועל ידי זה שולחו לחפשי כל הנגעים וכל התחלואים על המין האנושי, אין בני-אדם אשמים בזה ולא הם הסבו לזה. לאמונה זו של היוונים הקדמונים הגיעו במירוץ-הזמן בני-אדם נאורים, אלא שדחפו את „האלים” הצידה והעמידו במקומם את „כוחות הטבע”, שגם הם נטולי הכרה ומצפון. וזה טועים ונודדים בני-אדם בעולם קודר ורועף וחשים את עצמם הפקר למהלומותיהם של כוחות עוורים ופראים, ואין תקנה ואין תוחלת, ואין אל מי לפנות לעזרה. לא כן הוא הרוח העברי-התנכ"י: אל חי ורב חסד וכל-יכול הוא-הוא השליט היחידי במלוא העולם, ואין זולתו, וכוחות הטבע הם רק מלאכיו עשי רצונו; ואם אסון ופורענות באים לעולם, הרי זה ודאי חרוץ-אף אלהים שניתך משמים ארצה על השחתת המידות, על קלקול האדם ועל עיוות הצדק והמשפט. מטעם זה הובאו מי המבוול על הארץ וניצל רק הצדיק, ש„התהלך את האלהים”. ודאי היה הרוח העברי, רוח הנביאים, מרוצה יותר אלמלא שב אלהים מחרון אפו ויינחם על הרעה, כמו שמסופר על העיר גינזה... ודאי היו הנביאים רוצים לפחות לשמוע שהילדים הקטנים, החפים מפשע, חולצו מן השיטפון הנורא הבא להכחיד את העולם; אבל מנסיגות החיים הכירו זה כבר, כי ביום איד וצרה זביום הרג רב אין מנוס ואין מפלט גם לעוללים ויונקי שדיים...

אולם שאלה אחת גדולה מתגלה לרוב באופק שמיים של הנביאים ומחרידה את שולותם. בהסתכלותם ללא הפוגות במעללי אלהים ואדם, הם נרעשים לראות הרבה פעמים, שאין סדרי העולם נשמעים תמיד לדרישות הצדק והמוסר. הן אלהים הוא טוב ומטיב וחסדיו לא תמו ולא כלו רחמיו, והוא „ישפוט תבל בצדק ועמים במישרים”, ומדוע זה עולה זעקת תאניה איומה מחלל העולם? אין הנביאים מעלים על הדעת גם לרגע להטיל את האשמה על אלהים, לאמור: שפועל כפיו אינו בתכלית השלימות, ויצירתו פגומה מהרבה בחינות... ובכן במי האשם ועל מי יש לתלות את הקולר? התשובה בהירה ובוולטת — האדם. אמנם בזה שחזוי המקרא התמידו בלי הרף להצדיק את אלהים, וביחד עם זה הטעימו שהכול בא מאת אלהים, גרמו שאלה הגויים אשר מעבר לחייך של התנ"ך, ירהיבו לשלול ממידת הרחמנות והחנינה של אלהי התנ"ך. אבל הנביאים הכירו את העולם ואת החיים, ואף שהכריזו בכל נפשם ואמונתם: „ה' אל רחום וחנון”, הם הוכרחו לסיים: „ונקה לא ינקה”... מתוך הכרה מכאיבה זו הם דיברו על „אל קנא ונוקם, נוקם ובעל חמה”. הם השמיעו גם על „פוקד עון אבות על בנים, על שלשים ועל רבעים”. הם הסתכלו בחיים ומעלליהם וזהרגישו, שאמנם יש לראות בהם גם הרבה חסד וחמלה, ושאין גם הם להעלים עין מן היופי, הרוך והעדן של העולם הזה, אך יחד עם זה אי אפשר גם שלא יקדור עלינו היום למראה התופת האכזרית הקודחת בעמק הבכא הזה, אסור איפוא לאמור, שהנביאים לא התרוממו לשיא המוסר והחנינה והיה להם מושג וציור מאלהים קפדן שאין במידתו לרכך את גזר דינו. הנביאים ראו את המציאות במעורמיה ולא נמנעו מלשרטט נאמנה את קווי דמותה. יפה עד להפליא הוא המאמר התלמודי: „יודעים הם הנביאים שאלהיהם אמתי ואינם מחניפים לו” (ירושלמי ברכות פ"ו, הלכה ג').

אמנם כרבות הימים הוגבל במקצת דין קשה זה של פקודת עון אבות על בנים. הרגש שבלב התקומם נגד אי-הצדק של „אבות יאכלו בוסר ושיני הבנים

תקחינה" ושהבן ישא בעוון האב (דברים כ"ד, כ"ו). ירמיהו ל"א, כ"ח-כ"ט. יחזקאל י"ח, ב'). אולם המציאות המרה מתגלית לפנינו בדמות יותר קפדנית. הרוח העברי המקראי תלה את המהפכה של סדום ועמורה בשל החטאים והזדונות של אנשי שתי הערים החוטאות האלה. בריב אלהים את האדם, הוכרחו להשמיע על צדקת פעלו של אלהים ולהרשיע את האדם ולזקוף על חשבונו כל הפגעים המתרחשים בזה העולם: "האנוש מאלוה יצדק? אם מעושהו טהר גבר?" ושומעים אנו את התפילה המופלאה של אברהם: תפילה זו היא מחאת הלב על היאסף הצדיק בעוון אחרים. מדוע אין הכתוב מספר, שאברהם התפלל לאלהים, שישא לכל העיר בעבור הילדים שלא חטאו? הלא אצל גינזה כתוב לאמור, שאלהים ניהם וחס על העיר, "אשר יש בה הרבה משתים-עשרה רבוא אדם, אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו" (כלומר: ילדים קטנים). התשובה היא כי ממחשבה גרידא אפשר להינחם בשלימות. וההצלה חלה על כולם, אך כאשר הגזירה הוצאה אל הפועל גם הילדים בכלל, והם נאספים בעוון האבות... אולם מי יכול לרדת אל תהום צערם של אלה חסידי עליון, בהכירם לרוב את דו-הקרב בין תורת רוחם ובין ארחות החיים? אבל הם נשארים נאמנים לרוחם על אף הסער המתגולל בנפשם ומרעיד את עמודי אמונתם. אלה שכל הווייתם מושרשת באמונה חזקה ובחזון-לב עמוק, לא יתכחו לעצמם גם בעמדם לפני מציאות מרה, המטילה ספק באמונתם ועושה את תורתם פלסטר. בזמן כבר מאוחר בתקופת המקרא, בזמן שרבים מנסינות החיים כבר התחילו להתבהר, ועמודים עתיקים התחילו קצת להתמוטט, עומד משורר רב-חסד ורב-אומן ושר על אשרו של הצדיק והשגחתו הטובה של אלהים עליו: "והיה כעץ שתול על פלגי מים, אשר פריו יתן בעתו". בספר התהילים ובספר משלי ובהרבה ערוגות הברושם שבספר התנ"ך ידובר בביטחון איתן והחלטי על מזלו הטוב של הצדיק, שגם זרעו אינו מבקש לחם והוא אוכל לשובע נפשו. אפשר שלבם חשש כבר, שתורתם זו היא לאו דווקא אמת מוחלטת, אבל המוסר שבלב והאצילות שבנפש התגברו על המציאות המרה והחילונית והתנכרו לה: הן כך היה צריך להיות ולכן וודאי כך הוא. מתוך התנגשות זו, בין הלהט שבשאיפתם ובין הקדרות של המציאות, בין חוק אלהים שבלבם ובין חוק האדיש של היקום, התרוממו הנביאים למרומי השירה ושפכו חזונם ברננה ובלהבות-אש על תבל ויושבי בה. אם העולם שמחוץ לחם הוא לא לפי משאת נפשם הם נקלטו בעולמם הם אשר בראו ברוחם ובשירתם. השירה מצדיקה, השירה גואלת והיא הורסת את גבולי החולין של המציאות. אנו יראים לגשת אליהם ולהעביר את טענותיהם בכור-הבחינה, כי כוחם בתוכם, מעין התגלות פנימית ומיוחדת, העומדת ברשות עצמה ואין קנה-מידה למדוד את צפוניה, ובכן, בעמדנו בסוד הנביאים ומטים אוזן לתוכחתם המגולה ולאחבתם המגולה והמסותרת גם יחד, אנו למדים כי כל הליקוים והפגומים בהאי עלמא מסובבים הם רק על ידי האדם והם תוצאות חטאיו. הנביאים בלי ספק גדשו סאה, האם היו אבותינו הקדמונים כפי שהסתער עליהם החווה הגדול: "עם כבד עוון, זרע מרעים"? אנו פשוט נדהמים מעצמת מוסרו של המקונן הגדול, שבשעת רחמים קרא אל עמו בשם ה': "אהבת עולם אהבתיך, על כן משכתיך חסד" ואיך מלהיב הלב שירו הממריא באש אהבה יוקדת: "זכרתי לך חסד נעורייך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה", והוא הנביא הגדול הזה, לא נמנע מלזרוק כלפי עמו את הקובלנה המזועזעת: "שוטטו בחוצות ירושלים ובקשו ברחובותיה, אם תמצאו איש, אם יש עושה משפט, מבקש אמונה, ואסלה לה" (ה, א). תפיסת-עולם שלהם גרמה לכך: הן בורא העולם הוא רחום וחנון והוא נוהג חסדו בכל דור, ומדוע זה יבכה לב העולם ויכה מאור החיים? אין זאת אלא — כפי שהוטעם מקודם — כי האדם, זה בחיר היצירה, הוא הגורם לזה הקצף על ידי מעשיו הרעים. כי החטאים, כדרכם וכמנהגם מאו ומקדם, לא היו בשום אופן יקרי מציאות בישראל, כמו שלא חסרו ביתר רחבי העולם ובכל אומה ולשון. הנביא הטוב, שבכתה עליו נפשו על צרות הכלל וצרות הפרט, חש בכל מאודו שרק בצדקתו של עמו ובהחזרתו למוטב, יציל את עצמו מזעף החיים ומחרון אף אלהים, ולכן לא פסק מלזעוק אל עמו: "שובו, שובו מדרכיכם הרעים".

ג. צדיק ורע לו

במקום שיש עונש מוכרח להיות חטא בשרשו: «חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה». וביתר תוקף מצדיקים את הדין: «צדיק הוא ה' כי פיהו מריני». עם ישראל לא רגע ולא שקט בימים הללו, ימי גדולי הנביאים. צרותיו התגוללו מכל העברים והקדירו את שמיו. מלכות יהודה היתה מפגע למתלעות ממלכות-אליל. מלכות אפרים היחסנית והיהירה הוגלתה כבר ממולדתה על ידי ממלכה אלילית ורשעה. ירמיהו הנביא קורס תחת משא יגונו ותמהונו: אין זאת, כי אסף אלהים את שלומו מעל עמו, כי הפרו את בריתו וזנו אחרי אלהים אחרים. העובדה הזרה והמדכאת, שדווקא הכשרים והתמימים הם אובדי-דרך, ורשעים גאונים, מתעבי משפט, ישבעו עונג ונחת, לא מצאה עדיין הד נאמן בלבות העם. הפתגמים היפים והמעודדים, המדברים על האור והאור הזורעים לצדיק, היו מהלכים בין שכבות העם בכוח יפיים של מכתמים שנונים, מבלי להיבחן במבחן המציאות. בכל זאת ניתן להכיר, שבמוחות רבים כבר התחיל יתושה-הספק לנקר, ואפילו ירמיהו הגדול, שהיה כולו נתון לאלהים, מרהיב להתמרמר קצת על כבשי דרחמנא, לאמור: «צדיק אתה ה', כי אריב אליך, אך משפטים אדבר אותך: מדוע דרך רשעים צלחה, שלו כל בוגדי בגדי? (יב, א.) (הערה: כשנערכים כאן פסוקים וחצאי פסוקים לחוק יתדותינו, אפשר להוסיף כהנה וכהנה, אך אמרתי להסתפק בצימצום האפשרי, בהתאם לצורת המאמר). והנביא חבקוק מגיד את דבריו אל השליט העולמי בגילוי-לב פשוט: «עד אנה, ה', שיועתי ולא תשמע? אועק אליך חמס ולא תושיע? למה תביט בוגדים, תחריש בבלע רשע צדיק ממנו?» (איג). אולם כל אלה השאלות והטענות עדיין טבועות הן בחותם של צניעות: עירעור ולא קיטרוג, תמהון ולא לימודי-חובה. והנה נתבשל דבר-מה בהיגלותו של המשורר הגדול, אשר שם בפי גבורו איוב לשון עילאית ובת-הוכחה: «גם אני לא אחשך-פי, אדברה בצר רוחי, אשיחה במר נפשי» (ו, יא). והוא מתקומם נגד השלטון העליון: «אחת היא אשר אמרתי: תם ורשע הוא מכלה... ארץ ניתנה ביד רשע» (ט, טככ"ד). הגיע הזמן של מצב נועז ומריבה, אסירת מלחמה והשתערות נגד תפיסת-העולם של הנביאים ותורתם. המשורר אמנם מטריח את האלהים בעצמו לענות על טענותיו של איוב, אבל המענה של אלהים, אף שהוא מלא וגדוש אמרי שפר והדרת שירה, אינו מוכיח כלום. על טענתו של איוב, שהוא סובל את יסוריו הגדולים על לא עוול בכפו, אלהים רק מתהדר ומתגנדר בכוחו וגבורתו וביצירתו הנאדרה-נהדרה. אך שאלתו של איוב היא עדיין שאלה בלי תשובה. לא ידע המשורר לשום בפי אלהיו תשובה והוכחה ברורה. שירה הוא יודע, אבל סוד החיים והמוות לא ניתן לבן-תמותה. אבל אף שאלהים לא נתן לאיוב תשובה המניחה את הדעת, הוא בכל זאת מודה לאלהים: «ידעתי כי כול תוכל ולא יבצר ממך מאומה», והוא מתחרט בהכנעה על טענותיו נגד אלהים... יודע הוא המשורר את נפש האדם הסובל. יודע הוא, כי בשעה של יגון תהומי, של בדידות ואימה וחשכה, הוא סוף-סוף פונה אל אלהיו בלי טענות ושאלות. כך דרכה של הנפש הבודדה של היחיד, וכך דרכו של הצבור ושל אומה שלימה. בימי השואה האימה בומנו, כאשר יהודי אירופה, עם אלהי אברהם, אנשים ונשים וטף, הושלכו לתוך כבשוני האש ונהרגו במיתות משונות ברשעים של רשעי עולם, מנוולים ומוזהמים, חלאת המין האנושי, לא הרימו אגרוף, אלה בני האומה הטוהרה, נגד אלהים, לפי לשונו הרת רעמים של ביאליק, ולא תבעו את עלבונם. הם התפללו גם אז בתפילתם שלפני יחוד-השם של «שמע»: «אהבה רבה אהבתנו, ה' אלהינו, חמלה גדולה זיתרה חמלת עלינו»... כשהנפש שחוזה ומדוכדכה עד דכא אין מנוס ואין מפלט מחוץ לאלהים: «מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי — הוחילי לאלהים» (תהלים מב, ו).

מסתבר ומתקבל על הלב, שהופעת הספר איוב לא היתה תופעה פתאומית וחד-פעמית. גם חברו השני, הספר המקורי והנועז, קוהלת, מסתייג מגדר התפיסות המקובלות ומטיל ספק בתורות שקדמוהו. כל זה מעיד על הזעזועים ועל המבוכות שתקפו את רבים מבחירי האומה בימים ההם. נסיונות חיים חדשים דורשים חילוף רעיונות. עוברים מגלגול אחד אל גלגול שני, אף שאין לראות בעליל את החידוש ואת התמורה.

ד. העולם הזה וחזון אחרית הימים

מה הוא ההבדל הבולט בין תפיסת החיים של הנביאים ובין תורתם של אלה שבאו אחריהם? ידוע זה עד למאוד. זהו ההבדל בין החיים הממשיים בעולם הזה ובין הישוארות הנפש בעולם הבא. הנביאים קודם-כול האמינו בחיים, בערכים הגלויים, בשפע והעדן שחיים טובים מעניקים לבעליהם: „אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך, הנה כי כן יבורך גבר, ירא ה'“ (תהלים קכח, ג'ד). אמנם אין כנביאים שדרשו טהרת החיים וקדושתם, שדרשו חסד ורחמים ודעת אלהים בדביקות עצומה ללא הרף, אולם יחד עם זה האמינו בחיים ובאלהים חיים ובכל חסדי אלוה, העלולים להנעים את ישיבתנו בעולם הזה. מחיי עונג ואושר, שיבואו אחרי הנשימה האחרונה, מן „הטרקלין“ שייפתח עם סגירת „הפרוודור“ ולאחר סתימת הגולל, לא ידעו ולא היו כלל מסוגלים לדעת. לא חלמו ולא ראו בחזונם את היום „השצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה“.

לנו עכשיו קשה קצת לתפוס את האפשרות להטיף לאמונה גדולה ותיקון עולם מבלי אותה ההבטחה הטמורה-הנעלמה על עולם אמת ונצח, שהוא מעבר לעולם הממשי הזה. אולם הנביאים האמינו בעולם הזה שיתוקן טוב „באחרית הימים“, שגם המוות יבולע לנצח והדמעה תימחה מעל כל פנים. הכול יתקדם וילך הלך וטוב. גם השלום בין העמים ובין איש ואחיו יהיה אז ליסוד עולם: „כי אב אחד לכולנו ואל אחד בראנו“ (מלאכי ב'), גם הטבע ישנה את טבעו: „וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירביץ“ (זרמב"ם חושב שזה רק משל, אבל עולם כמנהגו נוהג; אכן הראב"ד משיג עליו ומבאר את הדבר כהווייתו, ואפשר לנטות בזה אחרי השגת הראב"ד). הנביאים לא נאלצו לבקש את החיים אחר המוות, הם בקשו את החיים בתוך החיים: „ובחרת בחיים“. רק אלה הדורות שבאו אחריהם לא יכלו עוד למצוא נוחם בחיי עולם שאפס ממנו ישע, והלכו לבקש תשועת עולמים מעבר לחומה...

ומענין להתבונן בפשטות המפוארה שבסיפור התורה על מיתת משה: „ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו, לא כהתה עינו ולא נס ליחה“, והנה „ההספד“ הגאוני עליו: „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אשר ידעו ה' פנים אל פנים“. הרוח התנכ"י מסתפק בזה והוא רואה בזה את השביע את רצונה עמלו של משה. לא כן האגדה המאוחרת; השכר שבתורה לא השביע את רצונה המלא. בסיפורה — הקב"ה בכבודו ובעצמו יורד משמי השמים העליונים ונוטל את נשמתו של משה, נוטל בנשיקה. הוא מעלה אותה לשמי-שמים עליונים ומושיבה תחת כסא הכבוד אצל כרובים ושרפים. ובכל זאת אין האגדה נמנעת מלספר, כמו שמסופר גם בתורה, כי גם אחרי ההבטחות הגדולות על מתן שכרו, לא מיהר הגואל הגדול „לגבות את חובו“, ורצה דווקא לחיות ולהתקיים בעולם הזה... התכונה הזאת של התנ"ך, להיות כרוך אחרי החיים בדביקות אדיקות, נשתמרה בכל תקפה אצל עמנו, גם אחר שדתנו כוננה על האמונה „בעלמא דקשוט“, אחד המוטיבים הבולטים ביותר בתפילות ימיהת-שובה הוא: „זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים“.

ומתוך תכונה זו של כוסף החיים בעולם הזה, צמחה ועלתה גם האמונה בתחיית המתים. עמנו אף שהאמין כבר „בעולם האמת“ אחרי „העולם השפל“, לא יכול להסתפק בכל הטובה והגדולה שייגיעו אלינו „בעלמא דאתי“, בשכר הצפון לצדיקים „בטרקלין“, אלא השתוקק „שהפרוודור“ בעצמו ייהפך „טרקלין“. לאמונה בתחיית המתים אפשר למצוא גם סמוכים מן התנ"ך: „ה' נמית ומחיה, מוריד שאול ויעל“ (שמואל א', ב', ו'). „ורבים מישני עפר יקיצו“ (דניאל יב, ג). העיקר באמונה זו של „תחיית המתים“ היא העובדה שהיא טבועה בחותם החיים, ואם החיים המוחשיים עזבו את האיש, ישונו אליו עוד פעם ברצון אלהים. יש החושבים שזרמב"ם אף שקבע אמונה זו בייג העיקרים שלו לא יכול להאמין בה בלב ונפש, כי היא אינה כלל בהתאמה עם תפיסתו ושיטתו. כי מכיון שהנפש הגיעה כבר למעלת „השכל בפועל“, והיא עומדת בפני עצמה כ„שכל נבדל“ ואינה עוד תלויה בקיום הגוף, הרי הגיעה בזה אל האושר האלהי המוחלט ותכלית החיים. מה בצע איפוא שיעמוד האדם בתחיית המתים, ויתלבש מחדש בגוף מקולקל, ויעבור מחדש על כל הגלגולים? אך שונה הדבר לפי השגת הנביאים: הישוארות הנפש רחוקה היא מהכרתם. אך חיים מאוד ארוכים, ואפילו חיים לנצח.

ואפשר גם תחית המתים, מוצאים להם מקום בחזונום, כי כל אלה צמודים ומהודקים אל המושג הגדול שלהם — חיים.

המות הוא נקמת הטבע מאת האדם. במשך התקופות הארוכות בהשתלשלות הבריאה, פרש אייפעס — בעזרת חוקי ההתפתחות ובעקב הכוח החיוני האלהי בתולדה — יצור קטן אחד מן הטבע הכללי והיה לבעל תודעה, הכרה ותבונה. הוא אכל "מעץ הדעת" וראה את עצמו כבחיר היצירה, וידריך כוחו להכניע את כוחות הטבע, ויתרברב על יצורי בראשית ועל העולם ומלואו, וינסה לבקוע שחקים בגאותו. הטבע בכוחו העצום והאילם, העיוור והפראי, מעולם לא מחל לו לאדם על פרישתו, חוצפתו ויהירותו, והוא אורב לו בכל דרכיו וזומם להכשילהו על כל מדרך כף רגלו, עד שבסוף הוא "מצליח" בנכליו ומנחילהו תבוסה שלימה וכליון חרוץ, באמור לו, בלי אומר ודברים: אכן עפר אתה ואל עפר תשוב, ומנת חלקך — המוות.

הנביאים בגאונם ובגודל נפשם לא הודו בכוחו של הטבע ולא נבהלו מפניו. הם ראו בזה פחיתות ערך לאדם הנברא בצלם: "ומאותות השמים אל תחתו, כי יחתו הגויים מהמה" (ירמיהו י, ב). אין להכיר שום שלטון בעולם מלבד שלטונו של "אלהים חיים ומלך עולם" (ירמיהו י, ז). הנביאים אינם מרוצים גם להודות שאותן הממלכות האיליות והמשוקצות יכלו להכניע את עם סגולתם. הן רק מטות זעם וקצף. עם נבחר כישראל מקבל את ענשו רק מאלהים לבדו, ולא מנוכלים הרוצים להשתלט על חייו. הנביא איפוא שואל: "מי נתן למשיסה יעקב, וישראל לבוזזים?" ותשובתו היא בדרך הנואה: "הלא ה' אשר חטאנו לו". הנביא הוא במצב־נפש נבוך והוא מוסר דינו לאלהים בצער מחריד לב: "תבוא כל רעתם לפניך ועולל למו כאשר עוללת לי" (איכה א).

ה. חסד וזעף קדומים

יש ואנו מטיילים במסלולי התנ"ך ואנו מוקסמים מן הטהרה והקדושה, השירה הנשגבה והנצחית, שאין ערוך לה, ולפתע־פתאום יתקפנו איזה קפאון ואנו מושלכים משמים ארצה. אנו נתקלים בפסוקים המהלכים עלינו אימים: "החרם תחרים אותם, לא תכרות להם ברית ולא תחנם" ... "לא תחיה כל נשמה". כפי הכתוב בספר דברים, אין להם לעמים יושבי ארץ כנען שום זכות לחיות בעולם. וכל זה בגזירת אלהים אל־עליון... והן עדיין מהדהד ברוחנו הכרוז הגדול המרקיע שחקים: "ה', ה' אל רחום וחנון". וכה ישנם, כמובן, עוד דברים מסוג כזה. שאינם מלטפים בנעימות יתרה, ושאינם כלילי יופי ואינם מספרים כבוד אל. אולם אין צורך להיות סניגור וללמד זכות על כל הד נרגז הגולש לפעמים מפיסגת כתיב־הקודש. יש להכיר שהתנ"ך הוא ספר עתיק ימים, ובכל חסנו העילאי נשתרבה בו גם מידה ניכרת של זעף קדומים. התנ"ך לא נפל משמים ארץ בבתי־אחת. הספר הזה נרקם בידי אמונות של בני־עלייה במשך תקופה ארוכה, הרת עולם, וידי רבים שלטו בו. הוא מטפס ועולה בהשראת חסדי אלהים, אך לעיתים הוא גם מועד כושל ונופל אין אונים. אך הוא תמיד מתחדש וקם ועולה, כי זהו יעודו האמיתי, וכשהוא עולה — הוא עולה עד לכוכבים. יש עוד לקבוע כעיקר, כי כשאנו מתיחדים עם התנ"ך, הננו בבחינת "עולי־רגל" בדרך ארוכת־מידה של בשר ורוח, גוף ונפש, אומה ונשמתה. שני זרמים בולטים אנו פוגשים בדרכנו: האחד הוא בערוגה של הזמן והמקום, והשני מפלס את דרכו בנצח וברחבי הדורות. שני הזרמים הללו נפגשים לעיתים ונדמה שהם זורמים יחד בנתיב אחד, אבל מצד האמת נוטה כל זרם לנתיבו המיוחד וממאן להכיר את תלותו בחברו. מכאן הפילוג והעדר האחדות. אכן שמים וארץ נושקים, אך אינם מתאחדים איחוד שלם...

אך אם אין צורך ללמד זכות, יש צורך, לשם דיוק האמת, להכיר דברים כהווייתם. בזה נפקיע הרבה מטעם המרירות שבפסוקי הזעם. נתעכב נא לרגע על הסיפור של "המקושש". איש עלוב קושש עצים ביום השבת. הביאו את האיש לפני משה ואהרן וכל העדה. ומשה לא ידע מה ייעשה לו, ויאמר ה' אל משה: רגום אותו באבנים. ויוציאוהו כל העדה מחוץ למחנה וירגמו אותו באבנים, משפט שקילה נורא וימות. מה יאמרו בנינו, בני דור חדש זה, אשר אנו מוסרים להם, ובצדק, את גדולתו של התנ"ך? איש מיוצאי מצרים, אשר יצא מעבודת לחרות, ועבר דרך כל העיניים, המתלווים לקריאת דרור לעם, נשפט על ידי הרועה הנאמן למיתה משונה כזו? והאיש ההוא לא שפך דם, לא גזל

ולא חמס ולא הרע לאיש (מקושש עלוב זה היה צריך לחכות יותר משלושת אלפים שנה עד שיבוא דוד פרישמן, בציורו המוזעזע "המקושש" לריב את ריבו ולתבוע את עלבונו). ובכן מה נאמר לבנינו על זה? נאמר להם בנעימות ובמתיקות, שלא היה ולא קרה כדבר הזה. אמרו להם, שמפי משה רבנו, אשר דיברה השכינה מתוך גרונו, אשר קרא פעם (לפי האגדה) "יאבד משה ואלף כיוצא בו, ולא תינזק צפרנו של אחד מישראל", לא יצא משפט מוות כזה, והכול על מקומו יבוא בשלום. הענין יבואר כך: באיזה זמן ידוע, וודאי בזמן עזרא ונחמיה, שקדו רבים ממורי העם להחמיר בקדושת השבת, שירד ערכה אצל המוני העם (נחמיה י"ג). באותם הימים, כנראה, נטרקמה האגדה על אותו "מקושש", כדי להטעים בהפלגה יתרה על דבר כובד השבת וערכו... ואל ירד לבבנו מפני אותו משהו "אפיקורסות", כביכול, כי נתחזק בוה שההפסד יוצא בשכר, שכר הטוב והנכון. כדי לספוג את כל הזוהר שבכתבי הקודש וכדי שגם הדברים המוזרים יתבהרו יותר, אפשר רק אם אין מהססים ביותר מליסטות במקצת מן השביל המסורתי ביחס למוקדם ומאוחר. גם יש להכיר, שדרכי ההתפתחות בעניני מוסר ורוח הם לא תמיד בסדר עליה, מדריגה פחות גבוהה לדרגה יותר גבוהה, כי יקרה לפרקים, שההפך מזה קרוב יותר אל האמת. כל הדרכים כשרים, ובלבד שהם מוליכים אל דביר הקודש ומראים על הנמור שבו. וכדי לשוּבב את רוחנו ולחוש, שסוף סוף אנו דורכים במעגלי צדק, כדאי להעתיק פה את דברי הרמב"ם, שנאמרו גם כן בנידון הלכה אחרת בשמירת שבת: "הא למדת, שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם". המתקת הדינים נמצא גם בדברי נביא הישע: "וקראת לשבת עונג, לקדוש ה' — מכובד, אז תתענג על ה'". לא בעתה פה של עונשים מחרידים, אלא הגאיה, עונג ושעשועים. וישנה אגדה יפה, שתלמידי רבי עקיבא מצאו את רבם בוכה ביום השבת, ושאלו אותו: הלא למדתנו רבנו "וקראת לשבת עונג"? השיב להם: "זהו העונג שלי". הדברים איפוא בבחינת האימרה הידועה: "השבת מסורה לכס".

ו. דעת אלהים

אין מסמכותו של מאמר זה לעסוק במשא-ומתן של הלכה או בעיון של מדע. הוא אינו יוצא מתחומי המצומצם והוא רק בבחינת שיחה והגות לב. אך הוא מתיר לעצמו דיוקים אחדים, אף שאינו תובע בשבילם תביעה כל-שהיא למדע וזכות על נכונותם. כבר התלמוד מתלבט במשפטי עיר הנידחת, סורר ומורה "והמקושש", והרגישו שלא הכול כאן כשורה. ולפיכך כשקוראים בתורה על עיר הנידחת, יש לדעת שלא יכלו וגם לא עלה כלל על הדעת, שיש להכות את כל יושבי העיר לפי חרב ולהחרימה ולעשותה תל עולם. כל זה נאמר רק בדרך ההפלגה, כמנהג הימים ההם. עובדי אלהים אחרים היו לפעמים, או לרוב, רבים ממספר עובדי ה'. בימי מנשה, מלכות ארוכה עד למאוד, היו העם ואנשי המלוכה שקועים "בזנות הגויים". וכשנתגלה ספר התורה בימי נכדו המלך יאשיהו, ששם נמצאו הדברים הקשים על עיר הנידחת, היה זה רק להבליט את גודל הזדון והתועבה בעבודות זרות של אלהים אחרים. רבי שלמה בן גבירול, במאה האחת עשרה, היה יכול לשיר במנוחת נפש: "אתה אלוה — וכל היצורים עבדיך ועובדיך, ולא יחסר כבודך בגלל עובדי בלעדיך, כי כוננת כולם להגיע עדיך" (כתר מלכות). לרום כזה של סובלנות נעלה לא הגענו ולא נגיע. זהו רכושו הפרטי ורשות היחיד של בן גבירול. הרמב"ם לא היה נזקק לדעה כזו. הוא דרך בנתיבות אחרות (מו"נ חלק א' פרק נ"ד וחלק ג' פרק נ"א). בזמן הנביאים וודאי לא היה מקום לסובלנות במקרה של עבודה זרה, כי כל החיים וכל קיומו של עם ישראל היו נאחזים באמונת ה' ללא ויתור ורפיון כל שהוא. הרי אלה מורי העם האמינו שכל הדיראון והדיכאון שבאו על עמם בימים ההם היו בשל עבודת אלהים אחרים, ומטעם זה דובר תמיד דרך ההפרזה על עונש איום, שלא כיוונו אליו ולא היה כלל בכוחם לבצע... והוא הדין גם בנוגע להשמדת עמי כנען. בשעה שנשמעה בישראל דרישת-נזקם זו, היו כבר המלחמות והמריבות בין שבטי ישראל ושבטי כנען ענין של היסטוריה קדומה. עמי כנען לא עוררו עוד תשומת-לב באותם הימים הנרגזים. הם התבוללו בין בני ישראל וחיו בשלום. עמים אחרים וממלכות אדירות, אשור, בבל ומצרים, העמידו בסכנה את חיי האומה ומדינתה. ובעת

צרה ליעקב היו מורי האומה בטוחים, שמוימות הרשע של האויב הן רק שבט אפו של אלהי ישראל. המייסר את עמו על הבגידה בבריתו ובתורתו. כי אף שעמי כנען לא עוד הדריכו את מנוחתם, עדיין היו האלים והבעלים של כנען מהלכים זקופי-קומה והיו למוקש ולאבני-נגף לשבטי-יה. וכדי לעורר את העם על גודל הזדון שאין לו כפרה והגורם העיקרי לכל צרותיהם, נאמרו דברי איבה מופרזים כנגד אויב שהיה כבר נעדר מציאות: "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם" (דברים כו, יח). אבל אין צורך בצידוק-דין ואין לחפות על מומים. כשאנו עומדים לנוכח התנ"ך יש להסתכל בעיקר באותם השיאים, בראשי ההרים, אשר להם הגדולה וההוד. התנ"ך בעצמו נלחם, כביכול, עם עצמו. ומתוך התגוששות והיאבקות תמידית בוקע ועולה אותו אור האהבה והחסד. הנה למשל בהרבה מקומות בכתבי הקודש דובר הרבה על חשיבות הקרבנות, אך הנביא הושע קורא: "כי חסד חפצתי, ולא זבח, ודעת אלהים מעולות" (ו, ו). ועמוס מתקומם נגד תורת הכהנים ושואל: "הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר ארבעים שנה, בית ישראל?" (ה, כה). "למה לי רוב זבחיכם?" — מכריו ישעיהו בשם אלהיו. וירמיהו מודיע בפשטות ובהחלט גמור: "כי לא דברתי את אבותיכם ולא ציויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה ויובח" (ו, כב). ומיכה המורשתי משתומם: "הירצה ה' באלפי אלים?" (ו, ז). הוא מעמיד את כל חובות האדם על שלשה דברים: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך, כִּי־אם עשות משפט, ואהבת חסד, והצנע לכת עם אלהיך". אך אטו "שלישיה" זו מילתא זוטרתא היא? האם כזה פשוט ונוח וקל למלא אחרי דרישה זו, והיא אינה כלל בהתאם עם יצר לב האדם? אבל לפי תורת הנביאים אין עצה ואין תבונה, אין ישע ואין תקומה בלי זה, מבלי "אשר יגל כמים משפט, וצדקה — כנחל איתן" (עמוס). כך דימו הנביאים לרפא את כאב האנושיות ולהסיר את היגון מעל גוי ואדם. רק אם יחדל העוול של האנוש לגבי האנוש, יש תקוה שתורח על היקום שמש צדקה והיא תעלה ארוכה לכל תחלואיו. זוהי התרופה והישועה שהטיפו הנביאים: מסירות מלאה אל אלהים ונאמנות אין קץ אל האדם, ושניהם הם שנים שהם צדקה, והן ככה הם דבריו של ירמיהו: "כה אמר ה': אל יתהלל גבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו, כי אם בזאת יתהלל המתהלל: השכל וידוע אותי, כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ, כי באלה חפצתי נאום ה'" (ט, כב). זוהי תורתם של הנביאים, זוהי התיאולוגיה של הנביאים, זוהי דעת אלהים של הנביאים.

וברגש זה נערוך את מהותה העמוקה של הקללה ששפך ירמיהו (גם משורר התהלים) על ממשלות הזדון: "שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך". יש להדגיש בהדגשה מלאה את הביטוי "אשר לא ידעוך", כי אלה הממלכות, שאין להם דעת אלהים של הנביאים, של אלהים עושה חסד וצדקה, והם התמידו ברשעתם ומאנו קחת מוסר, והם "אכלו את יעקב ואת נוהו השמו", דינם שיאבדו "מארעא ומן תחות שמיא אלה". וכך נאמר בתפילות העמידה של הימים הקדושים, התפילות הנהדרות, הנושמות ברוח הנביאים ומשאת נפשם: "וכל הרשעה כולה כעשן תכלה, כי תעביר ממשלת זדון מן הארץ".

ז. הנביא וצערו התהומי

בזמן ההשכלה, בזמן המרידה נגד שרידי הישן והמקובל, קמו סופרים ומשוררים ודימו גם לשלוח יד בכתר הנבואה העתיקה, בחשבם כי הנביאים הצעידו את העם לדרך הרוח ולא שמו לב אל החיים הבריאים והממשיים, חיי און ועצמה ויצרים טבעיים. והנה הקובלנה נגד ירמיהו אשר שם יל"ג בפי "צדקיהו בבית הפקודות":

"במקום מנהיג עדר מציב הדרבן,
והיה נביא או כוהן מעלה קרבן.
ומה מבקש זה הכוהן מענתות?
בלבי ביום השבת משא ישאו".

לא ארהיב להתחקות על מחשבותיו של המלך האומלל, הנצר האחרון ממלכי בית דוד, בשעותיו הטרגיות, כשראה באבדן מולדתו וברעה אשר מצאה אותו ואת עמו ואת נחלתו. ירמיהו מעולם לא דרש דברים מעין אלה. אלא יל"ג, שהיה טרוד עם רבנים מחמירים ומקפידים על "קוצה של יוד", דימה למצוא

אבטיפוס בין הנביאים... אבל אם מותר לנו להתעכב לרגע ולהאזין אל נהמת לב המלך באותה שעה של חשכת כל העולמים, אפשר להאמין כי נגה עליו פתאום אור האמת, ונפשו יצאה באהבה אל האיש האומלל השני, הנביא ירמיהו, שאהב את עמו אהבה בלי מצרים, ולכן דרש בשם אלהיו להשלים עם מלך בבל ולהציל את עמו מן ההשתוללות הפראית של מלך אכזר ומהשמדה וכליון עד היסוד.

אולם גם אז, בשעה של אימה חשיכה ומגור על כל מדרך כף רגל, לא חדל הנביא מלהאמין אמות-קדוש, כי עם ישראל הם כחוקות הטבע אשר יעמדו לעולם: "כה אמר ה', נותן שמש לאור יומם, חוקות ירח וכוכבים לאור לילה, אם ימוש החוקים האלה מלפני, גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים" (ירמיהו לא, לד).

לא כל הנבואות ולא כל השאיפות של נביאי האמת נתקיימו. הנביא עולה בחזונו הפורץ גדות לבבו, אך פעמים רבות הוא סובל ממפח נפש ותוחלת נכזבה. הנביא גורר, אך הקב"ה אינו מקיים. או קובל הנביא על אלהיו: "היו תהיה לי כמו אכזב, מים לא נאמנו" (ירמיהו טו, יח). הנביא אינו פוסק מלחשוב על מלכות אפרים שגלתה, באהבה ובגעועים אין קץ. הוא בטוח שהיא כבר נענשה הרבה יותר מכפי חטאיה. הוא שומע אותה חוזרת בתשובה וקוראת: "השיבנו ואשובה, כי אתה אלהי" (לא, יז). והוא משתפך בשירה לבבית: "הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים? כי מדי דברי בו, זכור אזכרנו עוד, על כן המו מעי לו, רחם ארחמנו, נאום ה'" (לא, יט). הוא שומע את "רחל מבכה על בניה, מאנה להנחם", והנביא קורא אליה בשם ה': "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, ושבו מארץ אויב, ושבו בנים לגבולם" (לא, טו-טז). אולם נבואותיו של הנביא, אהה! לא נתקיימו. נוכח הצער התהומי הזה של הנביא הגדול אנו נאלמים-דום. איזו אישיות גדולה וטראגית מתגלית לפנינו: ירמיהו, ירמיהו, נביא עליז ומשורר קדוש, למעלה ממך — אנוש לא דרך.

ח. זכות וגורל

לכול זמן ולא לעולם חוסן, ואין דבר שיש לו תקומה לצמיתות. הגענו לזמן של חילוף מחשבות במקצת. נראו בקיעים בתורת הפילוסופיה של הנביאים, ואשיותיה לא נראו עוד מוצקות ללא מגרעת. חבוקק, איוב, וקהלת נתנו הבעה בולטת לרוחות חדשות וניסו להוכיח בטענות חותכות, כי התפיסה המקובלת לא עוד צועדת קוממיות. נגד אמונתו של המשורר החסיד: "כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים" (תהלים קכה, ג), מעמיד המשורר המורד עובדה מעביתה: "ארץ נתנה ביד רשע... אחת היא, על כן אמרתי, תם ורשע הוא מכלה" (איוב ט, כב). היום יפנה, התנ"ך הגדול הולך ונחתם, ולב האדם הולך ומבקש רווח והצלחה... הוא לא יכנע לאיזו מחשבה זרה, קרירה ומחרידה, שאין פתרון לבעיית האדם. רחוקה ממנו המחשבה, כי אפשר מאוד, אוי ואבוי, שהעולם לא נברא כלל בשבילו, והוא אינו כאן אורח שהזמן לסעודה ושחיבים בכבודו. הלא אפשר מאוד, שהוא אינו בא כלל בחשבון הטבע והבריאה. לא האדם לא יותר בשום פנים על חשיבותו ורבי-ערכו, ולא יאמר עם קהלת: "ומותר אדם מן הכהמה אין". אם לא ימצא פדות וישע בחיי העולם הזה, יבקשם, וגם ימצאם, בעולם הבא; אם לא בחיים, הרי — אחר המוות. וכוה הלוך הלכו הדברים באיזו התפתחות פלאית עד שהגיעו לפתרון נועז, שלא שערו ראשונים, והכריוז במימרה קצרה ומוחלטת: "שכר מצוה בהאי עלמא ליכא". החוב הקדוש לטובים ולישרים ודאי יסולק בשלימות, אך זה יקרה "בעלמא דאתי". תאמרו: כוח הדמיון וההמצאה של מוח האדם? אך אפשר מאוד שלא נכון כלל להתבטא באופן כזה כלפי אמונה חזקה ואוניברסלית, הנענית לכוסף האדם לחיי עולם. אמונה יוקדת כזו אינה עוד בתחומי הדמיון וההמצאה, אלא תובעת את זכותה בבחינת תגלית וגילוי תעלומות.

אגדה תלמודית מספרת על אלישע בן אבויה (אחר). שיצא לתרבות רעה, כי פעם ראה אדם עולה לראש דקל, כדי לקיים מצוות "שילוח הקן", ונשכו נחש ומת. אמר: היכן טובו של זה והיכן אריכות ימיו של זה? והוא לא ידע שדרש רבי עקיבא: "למען ייטב לך" — בעולם שכולו טוב, "והארכת

רב צעיר בוועידה לשפה ולתרבות העברית בקיבוץ

מאת א. ר. מלאכי

ד

שינויים קלים בנוסח נאומו של רב־צעיר ב"הצפירה" ובנוסח אשר ב"הד הזמן", אבל אלה ואלה דברי ר' חיים טשרנוביץ הם. דבריו, כפי שנמסרו ב"הצפירה" יש בהם משום פרפורי־נפש של אדם כואב על ירידת מצב התורה ועל התרבות העברית שנמצאת בשפל והספרות העברית הלאומית, הנדחקת מפני צרתה האידית. את עלבון התורה תבע רב־צעיר ועל סכנת שיכחת התורה התריע. הוא קובל ומלא התרגוות — "אורייתא קא מרתחי ביה". סופר "הצפירה" התרשט מהם ורשמם ומסרם כפי שניתנו מרב־צעיר ונשמעו מפיו. ואילו סופר "הד הזמן" קלט רשמים כלליים ומסר את תמצית דבריו, בלי הברק אשר בהם. חסרה בה הנעימה־הרצית, יגונו ולהט־נפשו של רב צעיר החרד ודואג לקיום האומה. אין למצוא בדו"ח זה מהציוויות בדבריו שנמסרו ב"הצפירה" — ההמשך ההיסטורי, היניקה מהעבר של ערכי התרבות שלנו בשביל העתיד, שרב־צעיר הבליט בנאומו, והסיום המזהיר בנאומו, שבלי ר' יהודה הלוי לא היה לנו ביאליק ובלי הרמב"ם — אחד העם. אמרת־כנף שעשתה לה כנפים, והיא מסמלת יפה את ההמשך ההיסטורי של היצירה הלאומית שלנו. כאמור, היה נאומו של רב צעיר השאור שבעיסת הוועידה, ועורר ויכוחים. ורב צעיר הוסיף לברר, ללבן ולהסביר את דבריו, ובמשך הוועידה עוד נשמע דברו, והוא גם לקח חלק בוויכוחים.

לוועידה היו כמה מטרות וכמה תפקידים הטילה עליה, ועל סדר היום עמדו כמה שאלות. אבל למארגני הוועידה לא היו הענינים די ברורים ולא ידעו לתת לוועידה את הצורה הנאותה. צריכה היתה להיות עממית, והיתה ועידה אינטלקטואלית, של יחידי־סגולה — חכמים וסופרים ועסקנים לאומיים. ומרובים היו חילוקי־הדעות של הצירים, שכאמור, היו מסלתה של האינטלגנציה הלאומית ברוסיה באותו זמן. ולא נפקדו בה סוקולוב וביאליק, אוסישקין והרב יעקב מזא"ה.

תחית הלשון העברית היתה המטרה העיקרית של הוועידה והפצת הדיבור העברי בעם היתה עבודתה הראשית של ההסתדרות החדשה. אבל העמידו על הפרק גם את שאלת יחס ההסתדרות העברית להסתדרות הציונית. זלוטופולסקי בנאום הפתיחה לא נגע בזה. הוא עמד על תחית הדיבור העברי, והדגיש ביחוד שיש לרכוז את עבודת ההסתדרות בעיקר לשם תחית השפה והתרבות העברית. דבריו בנידון זה היו כבר לאמת מקובלת, כי בלי הכנת העם, בלי גאולת הרוח,

* ראה "בציון", שנה ל', חוב' ז'.

אי-אפשר להגשים גם את האידיאל של שיחרור לאומי וגאולה מדינית. עבודה זו, עבודת התרבות, היתה עד עכשיו ארעית, ולא היתה קבועה ומסודרת; את זה באה ההסתדרות החדשה לתקן, לתת דמות לרעיון, "תבנית לחומר, גוף לנשמה". הוא הביע את אמונתו בתחיית הדבור העברי, והביא לשם אילוסטרציה עובדות שהעידו על חדירת הדיבור העברי בשדרות רחבות והוכיחו את אפשרות התגשמות תחיית השפה בעם.

כאחד מבית מדרשו של אחד העם, שהגאולה הרוחנית קודמת לגאולה המדינית, התראה זלוטופולסקי בנאמו זה. בכוונה או שלא במתכוון, דלג זלוטופולסקי על יחס ההסתדרות העברית אל ההסתדרות הציונית כדי שלא לערבב ענין בענין, והוועידה תהיה כולה על "טהרת העברית". גם בלי הציונות עמדו כמה שאלות הכרוכות בתנועה העברית והיו מספיקות ל"שקלא וטריא" ודיונים בישיבות הוועידה העברית. את שאלת היחסים בין שתי ההסתדרויות העלה הדי"ר יחיאל צ'לינוב. צ'לינוב לא היה נוכח בוועידה העברית, אבל במכתב-הברכה לוועידה שלח ממסקבה עיר-מגורו, נגע בענין זה והעיר שיעמידו שאלה זו על סדר היום. יושב-ראש הישיבה היה אוסישקין, וגם הוא הפטיש החזק והקנאי לעברית, רצה להסיר את הענין הזה מעל הפרק, נימוקו היה: נתאספנו לשם אירגון הכוחות לעבודה עברית, ואין הזמן מרשה להתפלמס ולהתפלפל בדברים שיוצאים מגדר העבודה העברית. "נאספו פה אנשים לשם התארגנות לעבודה עברית תרבותית ואין המקום לעורר שאלות ולבדוק בציונותם", טען, ועמד על דעתו לא לנגוע בענין זה.

אולם דרישת הצירים היתה כן להעלות את השאלה הזאת. א. מ. בורוכוב (ברכיהו במאוחר), היה הראשון לדרישה זו ועמד בכל תוקף על דרישתו "שישימו לב להערת צ'לינוב וידונו בכובד-ראש בשאלה זו". תמכו בו כמה צירים וגם ביאליק ביניהם. בסקירתו על הוועידה ב"הצפירה" (שנה ל"ה, גליון 16; א' בחשון, תרע"א), מציין יצחק מלמד את עמדת ביאליק בשאלה זו ונימוקו שידונו בה בדברים אלה: "ביאליק מוצא דוקא [צורך] בכירור הדבר: אם אלה הם שני כללים מיוחדים, כלומר: שתי הסתדרות מובדלות — או [יש] לגסס את היחס החוזר שביניהן, ואם העבודה [התרבותית]* היא רק ענף אחד, פרט היוצא מן הכלל — אז צריכים לציין את המקום שלקח וצריכים הם לקחת פרט זה בתוך הכלל". גם ש. טשרנוביץ (ספוג) נשא את דברו בשאלה זו. סבור היה "כי ההסתדרות החדשה אינה של מפלגה; אליה יכולים להכנס כל היהודים הרוצים בתחית הרוח של האומה — ובכן אין כאן מקום לכירור היחס לאיזו מפלגה שהיא; אם הציוניים בתור מפלגה ירצו לברר את התייחסותם אל ההסתדרות — יעשו זאת בוועידותיהם".

הוויכוחים נמשכו גם בשעת ההפסקה ואחרי שמינו ועדה לדון בשאלה זו, בורוכוב חתה גחלים על ראשי ההסתדרות העברית, וכאילו הפך בזכות ההסתדרות הציונית וחרד לשלימותה וקיומה וטען: "כל העת נלחמנו עם הציוניים המערביים

(* גליון "הצפירה" אשר לפני קרוע ומתפורר, וחסירות כמה מלים, ומלאתי לפי השערה.

בעד קביעת מקום ראוי לעבודה התרבותית בתוך ההסתדרות הציונית, כמעט שנצחנו — עכשיו והנה אתם הולכים ובוזים במה לעצמכם ובוזה תחתרו חתירה מתחת לבנין ההסתדרות הציונית!" הריעו כמה צירים לעומתו: "הנצחון עודנו רחוק ממנו הציוניים העבריים מרחק רב". ואוסישקין מצידו סיפר על היחס השלילי של מנהלי הציונות. הוא הזכיר עובדה, שבעת שנתקבלו באודיסה טלגרמות-תנחומין על מות לווינסקי ממערכות עתונים, קבוצות וחוגים מכל "קצווי ארץ", והעתונים הרוסיים "נובי ווסחוד" ו"יברסקי מיר" בכללם, "ורק מקלן לא נתקבל דבר". ידעו גם העבריים בקיוב לספר מעשה דומה לזה. באותו זמן הגגו את יובלו של המשורר יה"ל, תושב קיוב לפנים (בגזירת הממשלה הגלה ב"עוון" ציונותו לטומשפול הקרובה), והעברים וחובבי שפת עבר עסקו בהכנת היובל וסידורו, ומטעם הוועד המסדר חגיגת היובל נשלחו הזמנות לקלן ולמערכת ה"וועלט", "הוועד המסדר לא נתכבד אף בתשובה"... כך נדברו העברים שנאספו לבצר את חומת העברית, התאונו ונאנחו, שפכו מרי לבם על היחס העולב של ההסתדרות הציונית לשפה העברית, לספרות והתרבות העברית, לסופר העברי ולחינוך העברי.

יצחק מלמד סיים את הפרק הראשון מסקירתו על הוועידה בהרהורים נוגים: "ובכן הרוח העברי, כבוד התרבות, השפה והסופרים העבריים, עוד לא מצא לו קן במבצר ההנהגה הרשמית של ההסתדרות הציונית!".

אני מוסר פרטים אלה שמהם יש ללמד על יחס הזלזול של ההנהלה הציונית הרשמית לעברית בראשית העשור הראשון של מאת העשרים, בימי פריחתה של הספרות העברית והדיבור העברי, אף כי בגולה עדיין היה נחלת יחידים ושרידים, אבל היה גם בתהליך התפתחות ותחיה, ועם כל זה היתה הספרות העברית כיתומה עלובה ודלה, ועלובה היתה עמידתו של הסופר העברי בדרישתו שהציונות הרשמית לא תתייחס בזלזול לספרות העברית ולקנייני הרוח שלו. ועל קברניטי הציונות הלא גם נמנה סוקולוב וביאליק כבר הגיע לשיאו הפיזי. כיום אין ח"ו יחס של זלזול מצד ההנהלה הציונית הרשמית לספרות העברית, אבל אדישות — באמריקה ובשאר התפוצות — לספרות העברית ולחינוך העברי עוד שוררת. המחיצה בין הציונות והעברית עדיין לא הוסרה לגמרי, אך מיווגה של הסתדרות ציונית והסתדרות עברית להסתדרות אחת איננו עוד בגדר חלום. את החלום החלו להגשים לפני מלחמת עולם א'. החלו דרישות ותביעות מההנהלה הציונית להתעניין בתרבות העברית, הספרות העברית והחינוך העברי. גם תיאטרון עברי הכניסו בתחום התרבות העברית, וכשנתיים לפני המלחמה דובר על ייסוד אוניברסיטה עברית גם בארץ ישראל וגם בגולה. שלומי אמוני העברים העלו תדיר בקונגרסים הציוניים את שאלת התרבות העברית, זגמל גם רעיון ייסוד הסתדרות עברית עולמית. הרחבת הגבולים היתה שאיפת מייסדי הסתדרות זו. לא לפצל את הכחות כ"אם ללכדם ולאחדם לעבודה עברית משותפת רבת-תנופה ורבת-ענפים היה חלומם. שאלת יחס ההסתדרות העברית להסתדרות הציונית שנתעוררה בפתיחת הוועידה הראתה על הלך-רוח כזה. אבל מארגני הוועידה היו מחולקים בזה וחילוקי-דעות היו גם

בין הצירים. את הנקודה העמיד ביאליק בדבריו הבהירים והקולעים, שמהם אפשר ללמוד שיש מקום לייחסים בין שתי ההסתדרויות ולשיתוף-עבודה, אם גם הן הסתדרויות מובדלות. לפי ש. טשרנוביץ אין שאלת יחס בין ההסתדרות העברית לבין ההסתדרות הציונית קיימת כלל, לגבי ההסתדרות העברית. כי זו איננה מפלגתית ומקום בה לכל איש יהודי ושאלת הייחסים הוא ענין להסתדרות הציונית. וא. מ. ברכיהו רואה בהסתדרות העברית החדשה מתחרה בהסתדרות הציונית שבאה לחתור מתחת לקיומה בשעה שההסתדרות הציונית כבר דואגת לתרבות העברית.

ה

גם הישיבה השניה של הוועידה הביאה לוויכוחים סוערים. על סדר-היום עמדו סידור העבודה ברוסיה, החינוך העברי והכנסיה העולמית, כלומר: הקונגרס העברי.

על עבודת ההסתדרות ברוסיה הרצה זלוטופולסקי. הוא היתווה את תכנית ההסתדרות דוגמת ההסתדרות הציונית: חברים תורמים; אגודות מקומיות; ועדים מאוחדים מאת באי-כח האגודות המקומיות, מרכזים פלכיים ומורשים גליליים. זלוטופולסקי הדגיש, שהפצת הדיבור העברי היא חובה ראשית ועיקרית, וגם הפצת הספרות העברית היא הכרחית. אופיינית היא הסברתו בנדון זה: «בעיני רבים תראה העבודה הזאת לדבר של מה-בכך — אבל באמת יש לה ערך גדול, חנוכי ואגיטטורי». הוא סיפר שבקייב כבר סודרה עבודת-תעמולה לספרות והעתונות העברית ובהצלחה.

נאמו של זלוטופולסקי שפע אופטימיות ואמונה בהתשגמות תחית הדיבור העברי בעם, באמרו: «רבים מן היהודים, וביחוד בני הדור הצעיר, מתרחקים מאתנו ואינם לומדים את השפה העברית מהיותם חושבים אותה לשפה מתה. הם אומרים: די לנו בלמוד שפות מתות כשפת יון ורומי — אבל אם רק יעשה הדבור העברי לחי ומצלצל ואפילו לו רק בפיו של חלק קטן מן העם — אז יחדל היחס של בוז לשפתנו, אז יתחילו גם בני הנעורים לשום אליה את לבם ולשאף לדעתה וללמדה» וכו'.

האופטימיות שבנאומו וגם הזהרתו נגד הפקפקנים ובעלי-היאוש «שאינם מאמינים בעצמם ובכחותיהם הם והם גם מוכיחים את אי-האפשרות שבדבר זה», הביאו לתגובות חריפות. אברהם יעקב סלוצקי, הסופר שהיה קרוב ליל"ג עבד העברית, ואשר במחיצת המשורר עבד כעוזר-ראשי ב"המליץ", ובימים ההם נראה לפרקים רחוקים בעתונות, כמעט שירד מעל הבמה, ה"ומירות החדשות" לא קסמו לו ולדור החדש לא הסתגל, אבל כרבו יל"ג מילאה העברית את לבו ונפשו וכל ישותו; הוא לא דיבר עברית אבל הגה בה, דאג לעתיד הדור וחרד לשפת התורה שלא תשכח מפיות צעירי הדור; תלמיד-חכם וסופר גקי-הדעת שחיבת ציון וישוב ארץ ישראל היו חיי רוחו ונפשו והוא-הוא שהשפיע על אר"ז שיעשה את "המליץ" כלי-מבטא חובב-ציוני; מטובי חובבי ציון שחזר עם התורה הלאומית על פתחו של רבני וצדיקי הדור להכניסם תחת דגל חובבי ציון ואת הסכמותיהם על חיבת ציון ומאמריהם ודרשותיהם בזכות שיבת ציון

וישוב ארץ ישראל כינס בספר "שיבת ציון" — ספר תעמולה ראשון לרעיון הישוב בשביל יהודים חרדים, והספר גם הצית אש בלבותיהם לאהבה את ארץ ישראל ולחונן את עפרתה. והוא החרד לדת והמתן ברוחו קידש מלחמה על ראשי הישוב הישן וממוני החלוקה בירושלים בעת שנגעו בישוב בבת-עיניו והעמידו את המושבות בסכנה. בקנאות לאומית נלחם בהם בימי פולמוס השמיטה, בסוף שנות השמונים, ובעלילת בן-יהודה בראשית שנות התשעים. עד יומו האחרון (הוא נרצח בפרעות תרע"ח בנובמבר-דצמבר עיר-מגורו) היה פעיל בתנועה הציונית ומעסקניה החרוצים של "המזרחי" שהוא היה ממחולליו. היה עסקן ציבורי מעולה בכלל וגם מהעבודה העברית לא הניח את ידו. אולם לא האמין סלוצקי באפשרות החייאת הדיבור העברי בעם בעת שסכנת כליון רוחני מרחפת על האומה. השיחות הנאות והפראזות המצלצלות על תחייה לא לקחו את לבו. הוא היה מן הפקפקנים ובעלי היאוש שעליהם רמז זלוטופולסקי בנאומו, ולקח חלק בראש בוויכוח עם זלוטופולסקי, וגם התקיף אותו קשה. הוא טען: "בשעה שאנו רואים אצל האומה חורבן גדול כל כך והתדלדלות והתנוונות נוראה, אז חלילה לנו לעסוק בשיחות נאות בלבד. אם אנו רוצים לתקן וליצור דבר-מה, עלינו לבוא אל העם במלה חדשה שתרעיש את הלבבות ותעורר אותו לתחיה אמתית".

בניגוד לאופטימיות של זלוטופולסקי וחבריו, "שבונים הכל על הרחבת הדבור העברי בגולה", אין סלוצקי "מאמין בהגשמת הדבר וחושב אותו לאוטופיה ריקה". בסערת נפש ובדברים היוצאים מן הלב הוכיח עד כמה אין מקום בגלות לתחייה עברית מלאה ושלמה וסתר את בנינו של זלוטופולסקי. אני מביא את דבריו כפי שסופר "הצפירה" מסרם בלשונו:

"כל תנאי החיים בגלות הם נגדנו, מצב החינוך הפרוע, הסביבה הזרה, בית הספר הנכרי והספרות הלועזית — כל אלה הגורמים החזקים גוזלים מאתנו את נושאי עתידנו, את בנינו ובנותינו. הפרוצס של ההתבוללות מתחיל מעריסת התינוק העברי, מפטופטיו הראשונים של הילד היהודי. ואם אתם יוצאים למלחמה עם כל המפריעים הקשים האלה, אם אתם רוצים לכבוש מבצר חזק כל כך — אל נא תבואו בקשת-ילדים, ובכלי-זין של משחק! מציעים לפנינו, לייסד אגודות חדשות, אבל הן אגודות כאלה כבר היו לנו ולא נתנו דבר. רק חלק קטן של העם השתתף בעבודת האגודות ורוב בנינה של האומה נשאר מחוץ לתחומה".

היו בדבריו של הסופר בן תקופת שנות השמונים משום מלה חדשה, אבל בעיקר חזר על אמת ישנה, ובהמשך דבריו נגע בשאלת קיום היהדות "התלויה בסכנה" ודרש שבמקום לפנות אל העם בשם שמירת השפה בלבד יבואו אליו גם בשם שמירת קיום היהדות. הוא קבע, שיש לתכנן תכנית "רחבה ומקיפה" והעלה כמה הצעות שיש בהן משום חינוך לאומי, כגון יצירת רשת של בתי-ספר עבריים-לאומיים, ייסוד גני ילדים עבריים. "בקצרה: צריכים לברוא סביבה יהודית-לאומית בשביל הילד העברי, שבה יוכל להתפתח ולרכוש לו גם השכלה כללית על ידי לימודים שישאו עליהם חותם התכונה הלאומית שלנו. אמנם דרושים לזה אמצעים רבים וכבירים — אבל הוא מאמין שאם נבוא אל העם

בשם הקדוש והיקר לו, בשם קיוס היהדות, או יתן את האמצעים הדרושים? הצעות אקטואליות שמקום להן גם כיום באמריקה. וסלוצקי הפקפקן היה מלא אמונה באפשרות הגשמתן.

בוויכוחים השתתפו גם א. מ. בורוכוב, מ. נ. סירקין, קולקר, ספוג (ש. טשרנוביץ), אוסישקין ובן-אביגדור. זה האחרון תלה את אי-הצלחת העבודה העברית וכשלונה בזה שלא שמו לב אל ההמון היהודי ופנו רק אל האינטלגנציה ובמקום תנועה עממית יש לנו תנועה של אינטלגנציה עברית. הוא העיר גם על חשיבות השפה האידית להרחבת הרעיון הלאומי וידע עברית בעם, וביקר את מתנגדי אידית והנטייה על דבר איסור הזשארגון, שנראית אצל העבריים, והצהיר: «להפך, צריכים לשלוח דרשנים ומטיפים אל בתי כנסיות ומדרשות, שידברו אל השדרות הרחבות של העם בלשון המובנה לו, ועל ידי זה תגבר ותפותח ההכרה הלאומית ויוברא צורך טבעי גם בידיעת השפה העברית».

בוויכוחים של אותה ישיבה השתתף גם רב צעיר — נאמו שדובר עליו בפרקים הקודמים.

תיקון טעות

בהמשך הקודם של מאמר זה, בעמוד 183, שורה 13 מלמעלה, לפני הסעיף המתחיל כאמור, נשמט אות ב' של הפרק השני. — בעמ' 188, שורה 2 מלמעלה, צריך להיות: אחרי הרצאתו של ביאליק המצויינת וכ'.

אלהים ואדם / סוף מעוז 148

ימים — בעולם שכולו ארוך. ואיך היה «אחר» מחויב לדעת, שרבי עקיבא הוציא את המקרא מידי פשוטו? אך יש עוז רוח וגודל נפש בדרשתו של אותו תנא גדול, שהאמין בכל נפשו בחיי עולם הבא וטרח להביא גאולה ללב האדם ולשחררו מאימת המוות. ואם «הפסוק» אינו תמיד מסכים לכך, יש לדרשו כמין חומר ולהכריחו במתק שפתיים, שכן יסכים... הוא היה מומחה גדול לכך, ולא ירא גם מגערת חבריו. סוף-סוף האדם הוא אשר בונה את עולמו, והוא מוכרח לבאר ולשנות אמרות ותכניות מקובלות, לפי דרישת השעה וכדי לכוונן את בנינו הוא.

הגלגל סובב והולך בעולם, והתנ"ך, במובנו האמיתי והטהור, נדחק קצת הצידה, וכאילו הונח קילו בתוך שאון הזמן. אבל מוטבע בלבנו הרגש, שהאור הבוקע מיצירת-נצח זו לא יאספ לעולם. בעיוננו בספר התנ"ך יש לנו ההכרה שבמבחר דבריו הוא עומד תמיד במגע עם לב היקום. לפרקים אין צורך גם להבינו בפרוטרוט, כי איוז מנגינה פלאית של גלגלי השמים בוקעת מתוך שורותיו. זכות היא לישראל, או בלשון המקובלים: «זכאה חולקיהו דישראל», שאלה צדיקי עולם, מורי האנושיות, שכמוהם לא היו, יצאו מקרבו והתימרו בכבודו ונשבעו לו קיום נצחי ואהבת עולם.

זכות? ! האומנם?! הלא שילמנו בעד «זכות» זו באלפי שנות עמל וסבל, והנביא עמוס מבטיח לנו את השכר הגדול על הזכות להיקרא «בחיר העמים»: «כי אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם» (ג. ב). ומדוע זיכה הקב"ה אותנו, עם קטן ודל, בכבוד מרומם כזה? על תמיהות כאלה ענה החכם בן סירא: «במופלא ממך אל תדרוש», וחכמינו בימי הביניים היו רגילים לאמור: «כך גזרה חכמתו». כנראה, אין עם בוחר לו ברצון חפשי את גורלו, הוא מקבלו בעל-כרחו — בכפיית «הר כניגית» — כצו מוחלט. עם ישראל לא פסק מליצור יצירות-חיים נהדרות גם אחר סיומו של התנ"ך, אך ליצירה חובקת עולם כזו הראשונה עוד לא הגיע. נשתנו הזמנים, נשתנו המקומות, ועמהם גם כוחות היצירה. אין שר האומה מדבר את דבריו, אלא דרך צינורות המקום והזמן. על זה אין להתפלא ואין להתאונן. כך דורשים חוקי ההיסטוריה וכך הם דרכי ההתפתחות.

ברוך משנה עתים וברוך המבדיל בין קודש לקודש.

מחודש לחודש

שלושים שנה להסכם סטאלין-היטלר

אגב, חילופו של ליטבינוב במולד-טוב, ב־3 במאי, 1939, לא היה הרמז היחיד שנתן סטאלין להיטלר, כי הוא רוצה בהסכם אי-התקפה עמדתו. כששה שבועות קודם לכן, ב־18 במארס, נאם סטאלין בוועידת המפלגה הקומוניסטית הרוסית ואמר: „החלטתי שלא להרשות לארצנו להיגרר לסכסוכים על ידי מחרחרי מלחמה, שהיו רוצים בכך, כי אחרים יחתו עבורם את הערמונים מן האש“. בשעה החגיגית של חתימת הסכם אי-התקפה ב־23 באוגוסט, 1939, הזכיר ריבנטרופ בנאומו, כי היטלר פירש אותה אמירה של סטאלין בוועידת המפלגה הקומוניסטית, כמבטאת רצונו לשיפור היחסים עם גרמניה. סטאלין השיב בסיפוק: „זו היתה כוונתי, בדיוק נמרץ“.

רבים שאלו אחר כך את עצמם: איך קרה כדבר הזה, שהדיקטטור הגרוויני החשדן, שלא נתן אימון באיש ושטיהורי הדמים שלו לא פסחו על שום בולשביק ותיק ומצביא חשוב ברוסיה, סמך על פיסת הנייר שעליה חתם ריבנטרופ? הסופר הגאונני סול-ז'ניצין אומר ביצירתו „המעגל ה־ראשון“: „סטאלין נתן אימונו בהיטלר. כל איכרה בכל כיכר־שוק ברוסיה ידעה וניבאה, כי מלחמה עלולה לפרוץ בכל יום, אך סטאלין נשאר שליו. הוא השקיף בסיפוק ובהנאה מרושעת על כיבוש פולין, צרפת ובלגיה על ידי היטלר, ועל המפציצים שהקדירו את שמי אנגליה. הוא נתן אימונו בהיטלר“.

האירוניה התהומית של סולז'ניצין מוצדקת גם מוצדקת, ועדיין השאלה במקומה עומדת. שאלה זו אין לה תשובה אלא אחת: גם היטלר וגם סטאלין חולי רוח היו, אלא שמחלות הרוח השונות שלהם הפגישו אותם בנקודה מסוימת בהתפתחות ההיסטורית ועשו אותם שותפים לשעה ב־שותפות שעלתה לאנושות ביוקר רב.

לפני שלושים שנה, ב־23 באוגוסט, 1939, נחתם במוסקבה הסכם בין ברית-המועצות ובין גרמניה הנאצית, שכונה על שם חותמיו ריבנטרופ-מולוטוב, ואילו על צד האמת יש לכנותו הסכם סטאלין-היטלר. הוא ההסכם שהמיט על אירופה את מלחמת העולם השנייה, ועל יהודי אירופה את השואה שבה ניספו ששה מיליוני יהודים. בפרספקטיבה של שלושים שנה אין עוד מקום לספק: אלמלא הסכם זה, לא היה היטלר יוצא לכיבוש אירופה, וכל ריווח של זמן לטובת צבאות המערב וכן לטובת הצבא האדום, היה עשוי לשנות מ־עיקרה את המערכה ואת גורלה. אין צריך לומר, שאלמלא החליט סטאלין להוליך שולל את המערב ולא לחתום עם הבריטים ועם הצרפתים הסכם־הגנה, למרות כל מאמציהן וויתוריהן של אלו, הרי החזית המאוחדת של המערב והמזרח היתה מעכבת בעד שליטה של גרמניה הנאצית מלהיכנס מלכתחילה למלחמת שתי חזיתות, דבר שחשש מפניו כל הימים.

אמרנו, הסכם סטאלין-היטלר, שכן ריבנטרופ ומולוטוב לא היו אלא בובות בידי אדוניהם ולא שימשו אלא ממלאי רצונם. אמנם, גם כיום היה מן העניין בדבר, למען ההיסטוריון, אילו נתישב מולוטוב הישיש וכתב זכרונות על תקופת שירותו מיום ה־3 במאי, 1939 ועד היום שבו יצא בדימוס. ה־3 במאי היה יום היסטורי, לא לבד משום שסילוקו של קומיסר־החוץ מאקסים ליטבינוב היה בו משום אות לאבדן תקוותו של המערב להי־דבר עם מוסקבה. הוא היה יום היסטורי, משום ששימש רמז ברור לברלין, כי יש סיכוי טוב להסכם ביניהן. מיניו של מולוטוב היה אות, כי עבד נרצע זה יעשה חפצו של סטאלין ללא היסוס, מה שאי אפשר היה לומר על קודמו היהודי, הדיפלומט המזהיר ובעל שאר־הרוח.

ההוא, יום הפלישה, מרוב צער ור-
כלימה. בצי'כוסלובקיה עצמה — גדול
היה ההלם מן הכאב. התדהמה הממה
את החושים. ראש הנדהמים היה דוב-
צ'יק, שלא היה יכול להבין, כיצד
עושים כזאת לקומוניסט ותיק כמותה,
שהיה נאמן כל הימים לברית רוסיה-
צ'יכיה ולאידיאליים של הבולשביזם.
ואז בא מעשהו של הסטודנט הצ'כי
יאן פאלאך (ביאנואר, 1969) שדן עצמו
לשריפה לאות מחאה על הנעשה. ה'
מעשה נעשה סמל לעם כולו, והעלייה
לקברו הפכה מעתה לעזה שבהפגנות
הצ'יכיות כלפי האלימות הסובייטית
וכלפי הדיכוי של חירות העם.

אכן, לא נשכח אביב החירות של
פראג (אביב, 1968) גם אם קצר ימים
היה, וככל שארכו ונתמשכו ימי ה'
כיבוש, כן גבר רוח המרי והמרדות
בקרוב המוני העם ובשורות המפלגה,
שהיתה, לפנים, מעוזו של השלטון.
ככל שהתקרב יום השנה לפלישה כן
קיבלה ההתנגדות אופי של מרי ד'
התנגדות, הגובלים עם מרד. בייחוד
רבה ההתמרמרות עם החלפתו של
דובצ'יק בהוסאק (לפני ארבעה חד-
שים). אולם גם אם העם לא קיבל
החלפה זו ולא השלים אתה, הרי
בקרמל כבר תיכננו המתכננים החל-
פתו של הוסאק ב"קוויזלינג" גמור,
כלומר: בעבד נרצע, שיעשה את
רצונו של רוסיה בכל ויהיה, ליתר
בטחון, סטאלינאי גמור (הלא הוסאק
ישב בכלא, בחטאו נגד הסטאלינאים
ומחטאו זה לא נוקה עד היום הזה).

אגב, בתחום הקולנוע, התיאטרון ו'
הבידור מקיימים הצ'יכים חרם גמור
על יצירות הרוסים ועל יצירות מדי-
נות "ברית וארשה", עד כי מנהיג
המפלגה הנוכחי הוסאק התאונן מרה,
באחד מנאומיו, כי מי שנותן מבטו
כתכנית התיאטראות ובתי הקולנוע
בצי'כוסלובקיה, עלול להגיע למסקנה,
כי "הידידים הטובים ביותר שלנו הם
האמריקנים, האנגלים, הצרפתים וה-
מערב-גרמנים..."

והנה, אפשר שאין הצ'יכים אוהבים
במיוחד את המערב-גרמנים. אבל אין
כל ספק בנוגע לשינאתם העמוקה ל'
מזרח-גרמנים, וכמה סיבות לכך. רא-
שית, ידוע בפראג, כי אחד הגורמים
החזקים, שדחפו את מוסקבה לקראת
החלטת הפלישה אשתקד היה מידוענו
אולברייכט, ראש גרמניה המזרחית,
הסטאלינאי המובהק שבכל שליטי

הצד המזר בכל אלה הוא, כי סטאלין
לא סבר כנראה כלל, שזו שותפות
לשעה בלבד. הוא ראה בהסכם האמור
ובחלוקת אירופה לאזורי השפעה,
בשנת 1939, מעין סידור של קבע,
שיניח למעצמות הקומוניסטית והנא-
צית לישוב בשלווה זו בצד זו. אפשר
שמשום כך לא שעה לאזהרות החוזרות
ונשנות של צ'רצ'יל (הנוגע בדבר) ושל
גדולי הביון הרוסי, כי היטלר עומד
לבגוד בו ולהתנפל עליו. הוא לא
האמין למשמע אונזי כאשר בישרו
מולוטוב, כי השגריר הגרמני במוסקבה
מסר לו הכרות-מלחמה, והוא לא נתן
אמון בהודעות של מצביאיו שהגיעו
מן הגבול הרוסי-גרמני, כי הנאצים
מסתערים לכל אורך החזית. אכן, צדק
סולז'ניצין: סטאלין נתן את אימונו
הבלתי-מעורער בהיטלר.

כל אלה שניסו בשעתו ללמד זכות
על סטאלין בנימוק, שביקש להרוויח
זמן וכך' הסיחו את הדעת, בכוננת
מכוון, מהריווח האחר, הריווח הטרי-
טוריאלי הגדול, שהרוויח הדיקטאטור
הסובייטי, ללא מלחמת כיבוש, מה-
עיסקה עם היטלר, הם גם מתעלמים
מן העזרה הפעילה שהגיש סטאלין
להיטלר, באספקת חמרי גלם ומתכות
וחיטה לרוב — בין אבגוסט, 1939
וספטמבר, 1941 — וכן בהעמדת בסיס
ימי ליד מורמאנסק לרשות הצוללות
הנאציות, למען יקל להן להטביע את
אניות בעלי הברית בקו המזרח ה'
רחוק. כל "הקטנות" האלה נשכחו על
ידי מליצי הישר האמורים, כיוון ש-
ראו במעשהו של סטאלין משום "הצלת
מהפכת אוקטובר". אלה שראו נכוחה
וידעו כי על ידי מעשה שפל זה הביא
סטאלין את מלחמת העולם השנייה
ואף הקדימה, חזרו וראו כמה ממעשי
הסובייטים אחר כך באור האפולוגטי-
קה הקומוניסטית, עד למעשה כיבוש
צי'כוסלובקיה, באבגוסט אשתקד, ועד
בכלל.

יום הפלישה לצי'כוסלובקיה

מלאה שנה לפלישת הצבא האדום
לצי'כוסלובקיה, שלאחריה באה "דוק"
טרינת ברזנייב" לבסס את המעשה
ביסוס תיאורטי כביכול. הסופר הסר-
בייטי אנאטולי קונוניצוב שנמלט לפני
כששה שבועות למערב, אמר, כי ה'
החלטה על הבריחה גמלה בו ביום
הפלישה של הצבא האדום לצי'כוס-
לובקיה. אף הוא אמר: סופרים ואינ-
טלקטואליים רוסיים רבים בכו ביום

אפילו בעצם הימים האלה, שבהם מודרו "המלך הקטן" לנצל עד תום את דליקת אל-אקצא לצרכיו הפוליטיים.

דומה שמסקנה אחת חייבת להסיק ממשלת ישראל מאותה דליקה. ב"עתידי אין לתת אבטונומיה רחבה מדי ל"ואקף" בעיר העתיקה, כיוון שהאחריות הסופית והמוחלטת לכל אשר יארע נופלת בין כה וכה על שכנם ממשלת ישראל. והרי זה אמור גם לגבי השמירה הערבית במסגדי הר הבית ובשאר מקומות, שהיא כולה בידי ה"ואקף". בנידון זה ודאי יחול שינוי, ומוטב שעה אחת קודם.

תלויות בגדר

העריץ העיראקי גנרל אל-באכר, שכבר קנה לו פירסום בעבר בהוציאו להורג 9 יהודים בעוון "ריגול", החליט לנצל את שעת הכושר של דליקת מסגד אל-אקצא ואת האווירה המשולבת הבת בארצות ערב, ולהוציא להורג עוד 15 איש, ביניהם שני יהודים ושני נוצרים, באותה אשמה בדוקה ומנוסה: "ריגול לטובת ישראל".

למרות כל המחאות וההתערבויות הוציא הנאשמים להורג וניתלו בשוקה של בגדד. בין המוחים הפעם היה האפיפיור וגם המזכיר הכללי של או"ם מר אר-טאנט.

והנה בנוגע למזכיר הכללי של או"ם יש לתמוה שלא חל ולא הרגיש, שעל ידי כניעתו לעמדה הערבית, שלא להרשות חקירה על מצב יהודי ארצות ערב, נתן היתר לגנרל אל-באכר ודומיו לנהוג בשרירות לב גמורה ודלתעלל בקרבנות יהודיים חפים מפשע. אנו עדים עכשיו לתופעה משונה. מצד אחד נוסעים חברי ועדת או"ם ממקום למקום בארצות ערב וגובה עדויות על "מעשי זוועה" של שלטונות ישראל, לפי מיטב הכוב והדמיון הערבי. מן הצד השני אין אר-טאנט עושה כלום לאפשר לועדה זו לחקור בארצות ערב בנוגע למצב שרידי ישראל שם.

דבר אחד אינו ניתן לדחייה: הי עולם הנאור, במידה שישנו כזה, חייב ללחוץ על מדינות ערב בכל אמצעי הלחץ האפשריים לתת לשרידים יהודיים אלה — ובכללם לאלף וחמש מאות יהודי עיראק — לצאת מארצות מצוקתם. מבחינה מספרית הבעיה ניתנת לפתרון על נקלה. דרוש רק לחץ מספיק של דעת הקהל העולמית להשיג את התרי-היציאה משליטי ערב המוסתים, ובהקדם. יצחק עברי

מזרח-אירופה. שנית, עדיין זוכרים ב"פראג, ולא ישכחו במהרה, את מראה היחידות של הצבא המזרח-גרמני, ואת פרצופי החיילים הגרמניים על מדיהם, וקובעי הפלדה שלהם, שדמו להפליא במראה ובגיגונים, לחזותו של צבא היטלר — שלושים שנה קודם!

יוכל היות, כי בקרמל עדיין סבורים שבחכמה עשו כשפלטו לצי'כוסלובקיה לפני שנה. אבל אילו ערכו מישאל קטן ובלתי משוחד, מישאל על הי פופולאריות של חיל-הכיבוש המגוון ושל רוסיה בכלל בצי'כוסלובקיה, היו משתאים בוודאי לתוצאות. אחרי 25 שנים של מישטר קומוניסטי בצי'כוסלובקיה ושל ידידות רוסיה-צי'כית — היו מוצאים כעת מעט מאוד מן הידידות הזאת ומהשפעת המפלגה על העם. אלא שבמוסקבה החליטו מזמן שלא לסמוך על הידידות, או אף על המפלגה, כי אם על הכוח בלבד. ומ"כיוון שכך, שוב אין לקוות לתמורה שתבוא מפראג אלא ממוסקבה. ותמורה כזאת עדיין אינה נראית באופק.

הדליקה במסגד אל-אקצא

הדליקה במסגד אל-אקצא, אשר על הר הבית, ירדה לעולם כחלום-בלהות והעלתה גל עכור של שנאה ושל זדון ורשעות אצל עמי ערב, עם שניתפס אותו אוסטרי בנ"כת קנאי, שגרם לכל אותה תקלה, ועם שיש בידי בתי-הדין בישראל הוכחות מספיקות להרשיעו, לא היה בכך כדי לשכך את סערת ההסתה והקריאה לנקם, ל"ג'יהאד" (מלחמת מצווה) וכו', כמנהג החשובים שבקנאי האיסלם. שרה-החוץ של ישראל אמר: "העולם הנאור הסתייג מהנסיון המרשע לנצל את דליקת אל-אקצא להסתה". האומנם כן היה? האומנם ניסה עולם נאור זה להרגיע את רוחו של העולם הבלתי-נאור בארצות ערב, כולל שליטיהן ומצביאייהן, מלהפליג עד קצה הגבול של ההסתה וליכוי היצרים? הנה התחילו טרוריסטים ערבים משלחים טילים בירושלים, בשם הנקם הקדוש. לצורך הנקם הקדוש שוב אין ירושלים קדושה כל כך, כשם שלא היתה קדושה לאנשי הלגיון הערבי, שפתח באש תותחים עליה בראשית מלחמת יוני. ואין צריך לומר שלא היתה קדושה להם בשנת 1948, אחרי מלחמת העצמאות, כשהרסו הערבים חמשים בתי כנסת ובתי מדרשות בעיר העתיקה וחיללו את בית הקברות בהר הזיתים. אלא שאין אנו יכולים, כמוכח, להביא ראייה מהמקולקלים שבהם,

אברהם יצחק כ"ץ איש התורה והמעשה

(ליובלו הששים)

מאת ד"ר יהודה קומלוש

א

ידוע לכל, שבהיסטוריה של עם ישראל היו מרכזים גדולים בגולה, שבהם תורת העם היהודי ותרבותו עלו לשיא השיגשוג, והיצירות שהתפתחו שם, נשארו נכס יקר לדורות הבאים. מאורם של מרכזים אלה נבזק ניצוץ בימינו אנו בחיי התפוצה שבארה"ב. אחד מסימני השיגשוג הוא, שבעוד שלפני כ-35 שנה בערך העברית בכלל לא נלמדה באוניברסיטות של ארה"ב, והרי היום נלמדת העברית החדשה ביותר ממאה אוניברסיטות.

העובדה, שהשפה העברית והספרות העברית קיבלו את מקומן הראוי בהוראה הגבוהה בארה"ב, מעידה על עבודתו החלוצית של ד"ר אברהם יצחק כ"ץ, לשעבר ראש הקתדרה באוניברסיטת ניו-יורק, כעת נשיאו של דרופסי קולג', חוקר וסופר, מורה ומחנך.

השיגיו החינוכיים הסתמנו מאז ראשית דרכו של ד"ר א. כ"ץ בתחום ההוראה העברית. מגיל צעיר ראה הוא בכך אתגר לחייו שהנוער הלומד באוניברסיטות בארה"ב, יהודים ולא-יהודים כאחד, יכירו וידעו את העברית המודרנית ואת ספרותה. הבית שבו התחנך היה ספוג אהבת התורה וא"י. אביו היה הרב הגאון הידוע שם, ר' ראובן כ"ץ וצ"ל, רבה הראשי של פתחת-קוה בעל "דגל ראובן". השנים בגמנסיה העברית בוילנה וכישיבה בגרודנה בפולין היקנו לו ידיעות רחבות בעברית ובלמודי קודש. בשנת 1924, בגיל שש-עשרה קיבל את תעודת הבגרות, וכעבור שנה, לשם המשך לימודיו, נסע לארה"ב ונרשם לאוניברסיטת ניו-יורק. בשנת 1931 קיבל את התואר ב. א. וכעבור שנה — את התואר מ. א. הבוגר הצעיר פנה בהצעה אל שילטונות האוניברסיטה שיכניסו את הוראת העברית המודרנית ואת הספרות העברית לרשת הלימודים של האוניברסיטה. הצעה זו נתקבלה רק אחרי מאמץ וקושי רב, ואת תפקיד ההוראה הטילו על המציע, על אברהם י. כ"ץ. הצעיר השקדן ניגש בהתלהבות גדולה למילוי תפקידו, ולאור להצלחה החליטו שילטונות האוניברסיטה בניו-יורק לתת מסגרת יותר רחבה להוראת השפה העברית ולספרותה. שיטת ההוראה היתה מהפכנית בימים ההם. עד אז נלמדה העברית במחלקות לשפות שמיות לשם מטרה תיאולוגית, אך באוניברסיטת ניו-יורק נלמדה כלשונה של עם שנתחדש בארצו. הדוגמה עברה מאוניברסיטת ניו-יורק לאוניברסיטות אחרות. הוראת העברית — כאמור — התחילה באוניברסיטת ניו-יורק בשנת 1933, ואז זאת היתה האוניברסיטה היחידה שקבעה לימודים לעברית. כעת הגיע המספר בערך למאה, וכדאי לציין, שברוב המכריע נתקבלה שיטת ההוראה

שנתגבשה באוניברסיטת ניו-יורק. צעד חשוב היה בהפצת העברית כשנוסדה בשנת 1937 באוניברסיטת ניו-יורק ביוזמתו של א. י. כ"ץ «קרן תרבות יהודית» (Jewish Culture Foundation), שפתחה אפשרויות רחבות להוראת העברית ולהפצתה. בשנת 1942 אירגן א. י. כ"ץ ספרייה לעברית וליודאיקה, מספר הספרים הגיע כעת ל-45,000 כרכים בערך. בשנת 1944 הועלה מעמדה של המחלקה לעברית לקתדרה, באשר זכתה לחלק כל התוארים, כולל גם תואר דוקטור. מעמד זה פתח אופקים רחבים להפצת תרבותו של עם ישראל בין יהודים ולא־יהודים כאחד⁶. המחלקה ללימודי היהדות חינך מורים וחוקרים, שראו עיקר מטרותם לעסוק בתורת היהדות. בשנת הלימודים 1949-1950 נתקיימו 17 קורסים, ומספר המשתתפים היה כ-400, יהודים ולא־יהודים⁷. בין הקורסים היו הנושאים כדלקמן: עברית (למתחילים, מתקדמים וקורס אינטנסיבי); מקרא; התנ"ך באור הארכיאולוגיה המודרנית; הספרות העברית של זמננו; קורס על שירת ביאליק; ספרות עברית של ימי הביניים; תרומתה התרבותית של היהדות; מסורת יהודית ומנהגיה; ההיסטוריה של יהדות אמריקה; ההיסטוריה של המזרח הקדמון; תולדות החינוך היהודי וכו'.

הפעולות החלוציות בשיטת החינוך וההוראה במחלקה ללימודי היהדות חרגו מעבודתן השיגרתיים של האוניברסיטות. ד"ר כ"ץ הוא בעל יחמה ובעל מרץ כאחד, מתכנן תוכניות יעילות ומבצען בזריזות. אחת מדאגותיו היא עתידו של הנוער היהודי וזיקתו לעמו ולמורשת אבותיו. באחד ממאמריו שהקדיש לנושא זה⁸ עמד על הצורך להקנות לנוער היהודי הלומד ידיעות מקיפות ויסודיות בתרבות היהודית העתיקה. אפילו מהלומת השואה המחרידה אשר פקדה את יהודי אירופה — קובע ד"ר כ"ץ — לא השאירה את הרושם הראוי על יהודי אמריקה, והסיבה לכך — חוסר ידיעות מספיקות ביהדות. צריך להפיץ גם בין הנוער הלומד הלא־יהודי את ערכי היהדות ואת ההכרה על התרומה שתרמה היהדות לאנושות כולה.

בחינוכו של הנוער היהודי באמריקה מייחס הוא חשיבות גדולה להשפעת החינוך במדינת ישראל על החינוך בתפוצות. הוא הציע את חילופי סטודנטים בין א"י לבין אמריקה ובמיוחד הדגיש את הצורך לשליחי תרבות שיביאו את דבר ארץ־ישראל ותחיית ערכי הרוח של עם ישראל. כמו כן הציע שיש להזמין מספר רב של מורים לא־יהודים מאמריקה לבקר בישראל וללמוד את תנאי הארץ כדי שיוכלו לספר לתלמידיהם על החזון הגדול של ארץ־ישראל החדשה. בזמן שכתב ד"ר כ"ץ על תוכניות אלה חלקן כבר היו בתוך שלב של ביצוע, וחלקן בוצעו לאחר מכן.

ביוזמתו של ד"ר א. י. כ"ץ נוסד סמינר קיץ. מטרתו של סמינר זה היא שהמשתתפים יחקרו את התנ"ך בארץ התנ"ך, ילמדו השפה העברית והארכי־אולוגיה תנכ"ית שם במחצבתה, יתר על־כן הכוונה היתה שיכירו את חיי המדינה מתוך נסיון ישיר.

בשנת 1947 עורר הד גדול בארץ בואה של משלחת גדולה מאוהדיה של התרבות היהודית. המשלחת, שבראשה עמד ד"ר א. י. כ"ץ, שהתה שישה שבועות

בארץ והקדישה את זמנה להגשמת המטרות הנ"ל. בשנת 1952 אירגן ד"ר כ"ץ סמינר נוסף לפרופיסורים נוצרים מתוך הכוונה להשתלם במקרא ובידיעת הארץ בא"י¹⁰. הקבוצה שהגיעה ארצה בשנת 1964 השתתפה בטיולים בארץ, ושמעה לסידרת הרצאות מפי חוקרים מומחים במדינה¹¹. ד"ר כ"ץ הביא גם קבוצת מלומדים בחודש יוני בשנת 1967, מיספר שבועות אחר מלחמת ששת הימים. למשתתפים ניתנה האפשרות להכיר את המקומות ההיסטוריים שהיו עד אז סגורים בפני עם ישראל. הם ביקרו את העיר העתיקה, בית לחם, חברון, יריחו, רמת הגולן וכו'¹². עד 1967 השתתפו 300 פרופיסורים בתכניות אלה. ההישגים המפליאים בארץ והרציפות בין החדש ובין העתיק השפיעו השפעה עמוקה על המשתתפים והם נעשו לשליחי תרבות ממדריגה ראשונה למדינת ישראל בחו"ל¹³. לשם העמקת הקשרים בין יהדות ארצות הברית לבין א"י תיכנן את האיגוד הארצי של פרופיסורים לעברית (National Association of Professors of Hebrew). מספר חברי האיגוד מגיע כעת למעלה מ-200, פירסומו של האיגוד הם: "האגרת" ו"Hebrew Abstracts", שמביאה בעיקר סיכום אנגלי של יצירותיהם של סופרים עבריים. החוברת הי"א משנת 1967-8 מוקדשת לפעולתו הספרותית של ש. י. עגנון¹⁴ ומביאה גם את הביבליוגרפיה של יצירותיו שהופיעו באנגלית. ברוח הכוונה להדק הקשרים בין חיי הרוח של ארה"ב ושל ישראל, הוציא לפועל את תוכניתו היפה להעניק פרס ספרותי מטעם המכון ללימודי היהדות באוניברסיטת ניו-יורק לגדולי הספרות שבישראל. בפעם הראשונה הוענק הפרס הספרותי לש"י עגנון, בשנת 1963. בטקס הענקת הפרס בירושלים השתתף גם ג'יימס מ. הסטר, נשיא האוניברסיטה בניו-יורק. בשנת 1964 היה חתן הפרס פרופ' דב סדן, בשנת 1965 — אורי צבי גרינברג, בשנת 1966 — חיים הזז¹⁵. בטקסים המרשימים בעת הענקת הפרס, הושמעו נאומים על חשיבותו של פרס זה מבחינת הידוק הקשרים.

שלטונות האוניברסיטה בניו-יורק העריכו מאוד את הישגיו של פרופ' כ"ץ במחלקה ללימודי היהדות ומתוך הערכת זכויותיו בפיתוח מחלקתו הוחלט שהמחלקה תקרא על שמו. כאן כיהן עד שנת 1967, כאשר נענה להזמנה המכובדת להיות נשיאה של האכסניה המפורסמת לתורה ולמדע דרופסי קולג', ואחרי כהונה של כמעט 35 שנה נפרד מן המחלקה ללימודי העברית באוניברסיטת ניו-יורק שלהתפתחותה הקדיש את מיטב מרצו וכשרונותיו.

ב

מלבד עבודתו החינוכית כמורה ומחנך, תרם ד"ר כ"ץ גם תרומה ניכרת למחקר ולחכמת ישראל.

שנות כהונתו באוניברסיטת ניו-יורק היו מלוות מחקריו על בעיות פידגוגיות. לנושא השפה העברית בחינוך הגבוה בארה"ב הקדיש שני ספרים, אחד בשנת 1941¹⁶, והשני בשנת 1951¹⁷, וגם כמה מאמרים¹⁸. העסיקו אותו גם בעיות פידגוגיות כלליות¹⁹. בירחון Journal of Educational Sociologist (הוא חבר המערכת), ראו אור מאמריו על בעיית א"י ועל הבעייה הישראלית-ערבית. כ"ע אנגלי זה הקדיש גיליון שלם בנובמבר 1948, ובפברואר 1954

לבעיות החינוך התרבות והכלכלה שבא"י ושתי חוברות אלה נערכו על ידו. כמו כן חבר במערכת של הירחון *The Modern Language Journal*. השטחים, שבמרכז התענינותו המדעית הם האיסלם והספרות העברית של ימי הבינים.

בשנת 1941 השתתף ד"ר כ"ץ במחלקת האיסלם של אוניברסיטת "פרינסטון". גם עבודת דוקטור שלו ב"דרופסי קולג' " בשנת 1944 היא על הקשר בין היהדות לאיסלם, ("Judaism in Islam"¹⁸). פרופ' כ"ץ שיקף בספר זה את הרקע היהודי בשני פרקים חשובים שבקוראן והשפעת המדרש עליו. מאז עבודתו החלוצית של אברהם גייגר על נושא זה נכתבו עליו כמה מחקרים, אך ד"ר כ"ץ בחר לו שיטה מיוחדת באשר הוא נוהג פירוש מקיף על כל פסוק ופסוק בשני הפרקים בסורה ב' וג'. מבחינה זו זהו העיבוד המפורט ביותר של נושא זה. בשנת 1957 הופיעה העבודה גם בעברית¹⁹, שהרחיבה ושיכללה, כדבריו למהדורה העברית: "היא איננה רק עבודת תרגום בלבד, אלא היא מהווה יצירה כמעט חדשה שבה באו הוספות ומילואים". כעבור שבע שנים הופיעה מהדורה חדשה מן הספר האנגלי.

בשנת תש"י פירסם את מחקרו "לשאלת השפעת התלמוד על הקוראן" ("התקופה", ספר ל"ד ול"ה), שבו עוסק הוא בעיקרי האיסלם הלקוחים מן היהדות. אחד מתידושי הוא על מקומו של גבריאל המלאך, שגילה את הקוראן למוחמד. יש דעה, שמוחמד בחר בו משום שגבריאל הוא שליח הזעם והנקם של היהודים, הממונה על ההרס ועל החורבן. אך ד"ר כ"ץ הוכיח על סמך מקורות מן התלמוד והמדרש שגבריאל הוא גם מבשר טובות ותופס מקום דומה לזה של מיכאל, ולכן סבור הוא כי הסיבה שבגללו נבחר גבריאל כמלאך ההתגלות היא, שכן גבריאל תופס עמדה מכריעה בחיי אברהם ומשה שהם דמויות בולטות בקוראן ומשמשים דוגמה עיקרית לאמונתו, וזוהי הסיבה — לפי דעתו של פרופ' כ"ץ שגבריאל נבחר כמלאך ההתגלות.

זכות גדולה זכה ד"ר כ"ץ, שגילה לראשונה שערי הגניזות וכתבי-יד שבלינגרד ומוסקבה. לשם מטרה זו נסע חמש פעמים לברית-המועצות (באחת מנסיעותיו היה גם בבודפשט). לנסיעות אלה היו תוצאות חשובות ביותר. עלה בידו להשיג צילומים ומיקרופילמים חשובים מאוספים שונים שבספריות לנינגרד ומוסקבה, כתבי-יד וגניזות בעלי ערך רב. אלה הם האוספים של דוד גינצבורג, אברהם פירקוביץ, הכומר אנטונין, מ. א. פרידלאנד, הארכיונים של דוד מגיד, דניאל חוולסון, א. מ. גוטלובר, י. קצנבלוגן וישראל צינברג. הוצאות הנסיעה כוסו מקרנות של Rockefeller Foundation ושל American Council of Learned Societies. כתוצאה מנסיעותיו הובא חומר של מיקרופילמים, הנמצאים בדרופסי קולג' וישמשו מקור למחקר לבני דורנו וגם לדורות הבאים. על החומר שבאוספים פירסם ד"ר כ"ץ קטלוגים שבעזרתם אפשר לעמוד על טיבן.

הקטלוג הראשון של כ"ץ שבברית-המועצות פירסם ד"ר כ"ץ בשנת 1957, ובו נתונים ביבליוגרפים על 200 כתבי-יד בערך²⁰. החומר הוא מן התנ"ך, תלמוד, מדרש, שירת ימי הבינים, פרשנות המקרא, קבלה ועוד.

כעבור שנה, בשנת 1958, הופיע כרך גוסף על רשימת כה"י שבברית-המועצות²¹). כרך זה מכיל 335 צילומים של הטכסטים המקוריים, יותר מ־60 כ"י מן האוסף של אנטונין. הצילומים הם קטעים מן המקרא, משנה, תלמוד ירושלמי ובבלי, מדרשים, כתבי הגאונים, קטעי הספרות העברית-יהודית ופיוטים. בכרך זה הוכנסו כ־88 צילומים מן כה"י המפורסם של התנ"ך «כ"י לנינגרד», שהועתק מן כ"י של אהרן בן משה בן אשר (כ"י הודפסה בביבליה הבראיקה, מן המהדורה השנייה ואילך).

ד"ר כ"ץ הוסיף בביקוריו הבאים להתגדר באוסף אנטונין. על חומר זה הופיע רק תיאור קצר אחד ע"י הרכבי בשנת 1899, ולכן לא ידע איש מהו בדיוק החומר המסתתר שם. ד"ר כ"ץ הצליח לעבור בימי שהותו שם על החומר, וגם להשוות את הרשימות של הרכבי שנשתמרו שם לחומר המקורי. ציפיותם של חוקרים רבים הגשימה הופעתו של הקטלוג השלם של אוסף אנטונין²²). חשיבות גדולה מיוחדת לקטלוג זה הנחשב כמפתח לשטח שהיה עד כה סגור ועכשיו נפתח אופקים רחבים לעבודה מדעית. לשם הערכת פירסום הקטלוג כדאי להביא בדבריו של פרופ' שמחה אסף המנוח בהקדמתו לספרו «תשובות הגאונים מתוך הגניזה» (ירושלים תרפ"ט): «יד חוקר לא טפלה באסף (אנטונין) זה עד הזמן האחרון, חוץ מרא"א הרכבי ז"ל שפרסם דברים שונים ממנו והודיע על טיבם של קצת פרגמנטים הכלולים בו... עיקר הקושי שיש בשימוש כתבי-היד (מאוסף אנטונין) שבלנינגרד הוא שעד היום לא נדפס שום קטלוג, ואין איש יודע ידיעה ברורה מכתבי היד הנמצאים שם»²³).

מן האוסף של דוד גינצבורג פירסם חומר לדוגמה מן הנוסח תרגום אונקלוס²⁴) לפי תיקוניו של יצחק בער, בעל «סדר עבודת ישראל» (סידור בער). כה"י המקורי מכיל 241 עמודים, אך כאן מקבל הקורא רק חומר לדוגמה לפי תיקוני הנוסח של י. בער. אמנם בזמנו של בער עדיין לא היו ידועות השכבות הכרונולוגיות של הלשון הארמית. בער הוציא את נוסח תרגום אונקלוס מתוך המגמה «ללבן את לשונו מסגים». כה"י אינו נזכר שמו של י. בער, אך ד"ר כ"ץ הצליח לזהותו.

על סמך מכתבים שנשתמרו באוסף מ. א. פרידלאנד הבהיר את הפולמוס שהיה נטוש סביב אמירת פיוטים וקינות אצל משכילי רוסיה²⁵). כמובן פירסם מכתבים על שליחותו של אברהם בן אשר מירושלים לתורכיה ולפראנקיה²⁶).

מן האוסף של דוד גינצבורג הוציא שירים ממשוררים אשכנזיים מן המאה הי"ג²⁷), וקטעי גניזות של נוסח התלמוד מאוסף אנטונין²⁸).

אך לא רק מאמרים ראו אור מן האוספים הנ"ל אלא גם ספרים שלמים. בספרו «יגל חוון»²⁹), שהוא אוסף פיוטים מן הגניזות (שם הספר לפי השיר הראשון של הכרך, שירו של שלמה אבן גבירול), כינס ד"ר כ"ץ 50 שירים מתקופת ספרד. שירים אלה נמצאים במחזור פיוטים שבאוסף גינצבורג שנכתב בברצלונה בשנת 1365. מחזור זה מכיל 250 פיוטים לחגים ולשבתות מן הגדולים של שירת ספרד, אך בכרך של «יגל חוון» הוכנסו 50 שירים. רובם השירים שבספר ראו אור בפעם הראשונה, והמחברים הם יצחק ג'יאת, משה אבן עזרא, שלמה אבן גבירול, יהודה הלוי ועוד³⁰).

לגילוייו של ד"ר כ"ץ שייך המדרש על ספר בראשית ושמות, המיוחס לר' דוד הנגיד, נכדו של רמב"ם⁹⁰ (נולד בשנת 1212, נפטר בשנת 1300), שעמד במשך ששים ושתים שנה בראש היהדות שבמצרים. מדרש זה לוקט מספרי מדרשים קדומים ומפירושי של פרשנים שחיו לפני המחבר. פרופ' כ"ץ תירגם את שני הכרכים של המדרש מערבית לעברית והוסיף עליו הערות. על הכר הנרחב של התענינותו של ד"ר כ"ץ מעיד הדבר שהעסיקו אותו גם בעיות פילוסופיות. בימי לימודיו כסטודנט באוניברסיטת ניו-יורק למד גם פילוסופיה וחינוך, ועבודת מ. א. שלו היתה תורת היחסות של איינשטיין (1932). מחקריו על נושא זה הופיעו בספר בעברית בא"י בשנת 1937, ונדמה לי, שבלשון העברית זוהי העבודה הראשונה שנכתבה עליו⁹¹. אף על גחמן קרוכמל הוציא חוברת ועמד על השקפתו הלאומית, ועם פטירתו של איינשטיין ניתח את אפיו ותכונתו כמחנך הדור⁹².

על-ידי ד"ר כ"ץ נתגלגלה גם הזכות להוציא את היומן המזעזע של המורה והמחנך ח. א. קפלן⁹³, יומן גיטו ורשה. חלק גדול ממנו נרכש על-ידי ד"ר כ"ץ, והוא הביאו לידי דפוס וצירף מבוא על תולדותיו של המחבר. כ"י היומן מכיל את השנים החל מ-1933 עד אוגוסט 1942, אך בהוצאה זו נכללו רק פרקי המלחמה והשוואה. המבוא מבהיר את פרשת גילגוליו של היומן שנשתמר באורח פלא על-ידי כך שאחר שנחתם הפרק האחרון בתוכו הוכרח אל מחוץ לחומות הג'טו והוטמן עד סוף המלחמה, ובשנת 1962 נתגלה. דברי המבוא מבליטים את רצונו האיתן של המחבר להמשיך ביומנו, הוא לא שמע לדברי ההיסוס של חברים, שפיקפקו אם הד דבריו יגיעו לאוני הדורות הבאים. המחבר הרגיש בנפשו חובה קדושה לספר את האמת באוני הדורות הבאים על מעשי האימים של הנאצים. שקירתו של ד"ר כ"ץ עזרה לכך שמאוי של המחבר נתקיים ויומנו משמש עדות נאמנת לדורות. הספר הופיע בשמונה שפות.

ד"ר כ"ץ התכונן בין כתלי הדרופסי קולג' לקריירה המדעית שלו, ובסוף שנת 1967 חזר אל בין כתליו, כנשיאו השלישי של המוסד המפורסם. זמן קצר עבר מאז נטל על עצמו את תפקיד הנשיאות, אך סימני התעוררות והתפתחות ניכרים בעליל במוסד.

טכס הכרתו ביום 11.26.67, היה גילוי הערכה החורג מן הנהוג. כ-134 אוניברסיטות, מוסדות לחינוך ואירגונים מדעיים באמריקה ומחוצה לה שלחו לטכס את נציגיהם לחלוק כבוד לחוקר ומחנך שתרם כה רבות לביסוסה של השפה העברית באוניברסיטות של ארה"ב.

מי יתן ויתגשמו בימי כהונתו התוכניות החינוכיות והמדעיות שעליהן דיבר במעמד-חשוב זה, ותתגשם גם התקווה שיהיה דרופסי קולג' למגדלור לחכמת ישראל.

(1) על אישיותו ר' מאמרו של אליהו ברנשטיין בשנתון "היכל שלמה" תשכ"ה, עמ' 447-452. הגאון ר' ראובן כ"ץ היה חתנו של הגאון ר' אברהם יצחק בעל "משכיל לאיתן"; עי' מאמרו של צבי הרכבי — "משפחת משכיל לאיתן", ירושלים, תשי"ג.

(2) פרטים על קורות ו' CURRENT BIOGRAPHY, Vol. 23, No. 3, 18ff ומאמרו של דוד רודנסקי בכרך דורון, *Hebraic Studies in Honor of A. I. Katz*, N. Y., 1965, pp. 3-25.

- (3) לנושא זה מוקדש ספרו של א. י. כ"ץ באנגלית *HEBREW LANGUAGE and LITERATURE in AMERICAN INSTITUTIONS of HIGHER LEARNING*, New York, 1950
- (4) ר' א. י. כ"ץ, למוד הלשון והספרות העברית באוניברסיטאות אמריקאיות, "בצרון", חי (תש"ו) אייר חוב' ו', עמ' 12.
- (5) דורון, מאמרו של דוד רדבסקי (ר' הערה מס' 2) עמ' 1.
- (6) ר' הספר בהערה 3, עמ' 48.
- (7) א. י. קאטש (כ"ץ), בעיות החינוך העברי של הנוער הלומד המתבגר באמריקה, במאסף "החינוך העברי בתפוצות הגולה", ירושלים, תש"ח, עמ' 93-84.
- (8) ע"י מאמרו בירחון *Educational Sociology*, January 1958, pp. 1-7
- (9) ראה במאסף *The Modern Language Journal*, 49 (1965) no. 4, pp. 240-242
- (10) *Land of the Bible*, New York-University, 1967
- (11) *Jewish Spectator*, 1962 September, p. 18
- (12) תיאור התגיגה ונוסח הנאומים הופיע בשנת 1966 מטעם אוניברסיטת ניו-יורק, 1966.
- (13) ר' החוברת, אוניברסיטת ניו-יורק, המכון ללימודי היהדות, פרס ספרותי ע"ש ישראל וברטה ניומן, לחיים הזו.
- (14) *Hebrew in American Higher Education*, N. Y., 1941, VIII + 182
- (15) ר' לעיל הערה מס' 3.
- (16) ע"י "בצרון" ח' (תש"ו) חוב' ז'; "ספר היובל של אגודת הסופרים", עמ' 98-89; "הצפה" מס' 28.7.1948.
- Jewish Education*, 17 (1946) pp. 32-42. *Modern Language Journal*, 30 (1946), pp. 575-586 (17)
- Jewish Social Studies*, 6 (1944), pp. 227-232. *The Journal of Educational Sociology*, 22 (1948), pp. 116-135. (1956), pp. 99-103
- Judaism in Islam, Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and its Commentaries*, Philadelphia, 1954, V + 265
- (19) אברהם יצחק כ"ץ, "קריית ספר", ירושלים, תשי"ז, עמ' 222.
- (20) *Catalogue of Hebrew Manuscripts Preserved in the USSR*, Part I, New York, 1957
- Ginze RUSSIYAH*, Part II. New York University Library, N. Y. (21) 1958
- The Antonin Genizah in the SALTYSKOV - SCHEDRIN PUBLIC LIBRARY in Leningrad*, N. Y., 1963
- (22*) "יגל חזון", הוצ' מ. ניומן, ירושלים-תל-אביב, תשכ"ה, עמ' 10.
- Studies and Essays in Honor of A. E. Neumann*, Leiden, 1962, (23) pp. 329-242
- (24) "הפולמוס סביב אמירת פיוטים וקניות אצל משכילי רוסיה", תלפיות, ח (תשכ"ו), חוברת ג'ד, ניסן תשכ"ג, תדפיס מיוחד עמ' 44.
- (25) "ספר זכרון לכבודו של יצחק בן צבי", כרך א, עמ' שכב-שלה. J. Q. R. 58 (1967) pp. 89-94 26
- 27 J. Q. R. 59 (1968), pp. 297-309
- (28) יצחק כ"ץ, הוצ' מ. ניומן, ירושלים-תל-אביב, תשכ"ה, 141 עמודים. השוה י. מ. בירדמן, "בצרון" כ"ו (כרך ג'ד) תשכ"ו חוב' ו' עמ' 43-41.
- (29) שירים נוספים הוצאו לאור על ידו באוסף *Volume of J. Q. R.*, 1967, pp. 347-359
- (30) הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, ספר בראשית, תשכ"ד; ספר שמות, תשכ"ה.
- (31) "תורת היחסיות של איגשטיין", תל-אביב, תרצ"ו.
- (32) "שבילי החינוך", ח. א. קפלן, יומן גיטו זרשה, הביא לדפוס עם מבוא א. י. כ"ץ, Vol. XVI, 2, 1956.
- (33) ההקדמה וההערות ע"י נ. בלומנטל וסקירה על יומני הגיטאות — ב. מארק, הוצאת עמ"עובד, יד ושם.

.. • • סְקִירוֹת וּרְשִׁימוֹת • • ..

ענינים

מאת משה פּרלא

ג. שופמן

לשוננו של ג. שופמן דומה לבד כפרי פשוט וחזק, שתועלתו מרובה מיופיו, עמדתו לראשונה על סגנונו העברי כשקראתי את פטר אלטנברג בתרגומו של שופמן.

ריחות-ניחוח תלויים על בלימה, ניואנסים רומנטיים דקיקים ואוריריים עד לקצה האפשרות ועד לגבול הדיקנטיות, הם תמצית רשימותיו-מסותיו הקצרות של פטר אלטנברג, המשורר הווינאי אנין-הדעת שחי בתקופת פרנץ יוסף. חוויות אוריריות אלה חזרו ותססו מחדש בתרגומו הפשוט והבריא של שופמן — כיון החומר בחבית מגופפה.

לאחר זמן קראתי את ספריו ורשימותיו המקוריים של ג. שופמן, קודם ב"התקופות" ואחר-כך בספריו, שהופיעו בזה אחר זה לרגל יובלו הספרותי. עם גמר קריאת כל ספריו היתה דעתי חלוקה עלי, התלבטתי והתקשיתי בהגדרת מהותם הספרותית. סיווגם לבין יצירות-אמנות בלתי-תלויות לא עלה יפה בעיני. הכוונה, ליצירות הקלסיות בספרות העולם, העוזבות את בית-היוצר ומתעטפות באקלים אמנותי עצמאי ובלתי-תלוי. והנה, ביחס ליצירות אמנותיות בלתי-תלויות אלה (ובכללן כל סוגי אמנות), יש ורוח אחרת תהיה אתנו ואז יתהווה פתאום מעין פער בלתי-מתגשר בין מציאות ודמיון. כל ממלכת האמנות כאילו חושבת להתמוטט וביטוייה המרובים והמגוונים נעשים פלסטר למשך פקידה קצרה זו של התפכחות החושים... שופמן הוא מחוץ לסכנה זו. כי שופמן הוא קודם-כל אמן או משורר הפסיכיקה של האדם. הוא יוצא בעקבות החוויות הפנימיות של האדם ועל-פי טביעת-עינו של עקבות מובהקים ועמוקים אלה בריקמת הנפש הוא מגלה את האדם. הוא אמן-מומחה לתפיסת ותאור צילן הפנימי והסמוי של החוויות הנפשיות.

צל זה — בלתי ניכר ונעלם מן העין כמעט — מוסיף מימד חדש ובולט לעצם המצויר.

כאן טמון אולי סוד העקיצה השופמנית, המזעזעת ומרעננת כאחד, שאי-אפשר לדלג עליה, והמהווה את סימן-ההיכר של כל יצירותיו ואפילו של רשימות-הפחם שלו בנות-שתיים-שלוש-שורות. זהו השפיפון האמנותי-האורב לקורא על פני אורח מפעלו הספרותי כולו. לגבי המזהה של ג. שופמן — הפסיכה היא האדם.

על שני מיני טבע

על פי תורת האבלוציה יוצא, שכדי להכניס שינוי קטן שבקטנים בונבה של הלטאה, הטבע זוקק למיליונים של שנים ואילו בנפשו של האדם מתחוללות מהפכות ממש במהירות הבזק, כהרף-עין.

הנבואה, היא התעלותו של האדם, הוא ענין של הברקות, כך מסביר הרמב"ם את ענין הנבואה בספרו "מורה-נבוכים". בפחות משנייה, מתרחש אס-כך המעבר המופלא הזה מאדם-חיה לאדם-אלהים (אי-ש-אלהים). כל ההתגלויות וההשראות, לפי עדותם של בחירי המין האנושי, היו תופעות-פתע של אור מסונור ומפענח. מכוון של השראות אלה, באו לעולם תורות-חיים חדשות ויצירות כבירות בספרות ובמדע. אנשי רוח בכל הזמנים ובכל הדורות סיפרו על המטרופחות הפתאומיות האלה, שבעקבותיהן חלו בהם שינויים מפליאים. מהם שקראו למהפכה נפשית זו, לידה שנייה, מעין גלגול נשמות; בין-רגע הפכו ליצורי-אנוש חדשים. בין העולמות המוארים בברק עילאי חטוף ובין העולם האפור כפי שהוא נראה לנו, מבדילות תהומות. גם האדם המאושר שזכה בחייו

לרגע של השראה, ממשיך לחיות וליצור לאור מועם ומוקטן, שהוא רק חלק אפסי מן הנהרה הקורנת מתוך גוף ההשראה לפני היעלמה. שינויים כבירים אלה בנשמת האדם, שמהם תוצאות לגדולה הפיסי והרוחני של האנושות כולה, באים בייעף ובחתף מבלי לתפוס מקום כלל בלוח הזמן המקובל אצלנו. גם הגאונות היוצרת בתחומי המדע, היא פרי הארה פתאומית, כך מעיד על עצמו אינשטיין בספרו האבטוביוגרפי "חיי", שהרי כל ההברקות וההארות וההשראות באות ממקור אור אחד — האור הגנוז של ששת ימי הבריאה; אור-בראשית.

כיצד — נשאלת השאלה — מתיישבת הסתירה הגדולה בין טבע לטבע, בין הטבע העוסק בתיקוני אברים של יצורים דלים, מפגרים וחולפים ובין הטבע העוסק בתיקון ופדוק נפש האדם? במקרה הראשון צעדי הטבע מדודים ופסיעותיו האיטיות, שעקבותיהן נטבעים בכל מקום, נמתחות שפי ובקצב מאופק על-פני מאות מיליוני שנים. ואילו במקרה השני הטבע מופיע הופעת-ברק, צליף וסליק ואיננו.

למתעלמים כליל מהישגי המדע מימין ולחמרנים הכופרים בעיקר ההתגלות משמאל, אין הבעיה קיימת כלל.

הנאורים מבין בני-תרבות מחפשים סינתזה ואין, ההישגים החדשים משני צידי המיתרס הגבירו את העימות (הקונפונטציה) ואת הלחץ. הפתרון מצוי בלי ספק בשטח המיקרוסקופי הסמוי שבין החומר והרוח, שטח שטרם נגה ועליו אור.

נקודת-תצפית יחידה היא המעבדה הביוכימית בפנים הנפש — — —

„בראשית ברא“

נחוגיא בן הקנה. גלום כאן רמו שקיים היה גרעין בתחילת ברית העולם, שהכיל בקרבנו כל החומר והסגולות הדרושים ב- עתיד לשיכלולו של העולם ורצון אלקים היה להביא את הארץ לידי השלמה גמורה, כמו שנאמר: „ורוח אלקים מרחפת על פני המים“ (בראשית א').

לכאורה תיאר פשוט ומובן לפנינו. אבל נשאלת מעצמה השאלה: מה בא הכתוב להשמיענו? הפירוש הפשוט הנהו תפיסה אלילית הורה לדעת ה'. זאת ועוד, מדוע נאמרה „רוח“ ולא אלקים לחוד? ומדוע משתמש כאן הכתוב בפועל „מרחפת“ ולא בפועל „דאה“, כמו בפסוק „כאשר ידאה הנשר“ (דברים כ"ח)? כדי להבין את מלוא משמעותו של הפסוק (שם א') ראוי שנעיין בשני פסוקים משירת „האוינו“: „ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ליל ישימון, יסובבנהו יבוננהו, יצרהו כאישון עינו. כנשר יעיר קנו על גזוליו ירחף, יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו“ (דברים ל"ב).

ההשוואה בין הפסוקים תגלה לנו עובדה מעניינת: בשני המקומות נזכרת המלה „תהו“: „בראשית“, „והארץ היתה תהו“ ובדברים — „בתהו ליל ישימון“. ובשני

בפרשה הראשונה של הספר „בראשית“, העוסקת בבריאת העולם, מובא הפעל ברא שלש פעמים: „בראשית ברא“, „ויברא אלקים את התנינים הגדולים“, „ויברא אלקים את האדם בצלמו“ — ללמדנו כי כוונת התורה להוסיף טעם לדבריה, בהדגישה ש- השמים והארץ נבראו „יש מאין“ ואלקים לבדו ברא בלי שיתוף אלים „ואין אצלנו בלשון הקודש בהוצאת יש מאין אלא לשון ברא“ (עין רמב"ן, בראשית א'). שונה דעת האלילות; התוויה הקודמת הולידה בכח הזרע את האלים השונים וכל אחד נטל חלק בבריאת חלקי התבל. אל הבבלי אנו יצר את השמים, האליל מרודך יצר את בני אדם. רע, אל המצרי, הנהו אל השמש, ברם הכל מודים שהיצירה לא באה לידי גמר בימים ספורים. הלא התורה מגידה „והארץ היתה תהו“, היא היתה בלי צורה ושלמות אחר ברייתה. ימות עולם עברו עד שנשלם העולם. לפי דעת הרמב"ן ארכו ששת ימי המעשה ששת אלפים שנה כיומו של הקב"ה, אלף שנים ליום. אבל למלה „תהו“ הוסיפה התורה „ובהו“. מלה זו מרכבת משתי מלים נפרדות „בה — הוא“; „מאי בהו — דבר יש בו ממש דכתיב ביהוה“ (מדרש רבי

נברא בצלם אלקים וכמו שהקב"ה ועולמו מחוננים באותה הסגולה "יש מאין", כך האדם זכה להיברא מאפס, כעולמו של הקב"ה. בעלי חיים נוצרו מן החומר שנאצר בגרעין העולם שנברא כבר ויצויה חדשה לא התקיימה בהם, לכן לא שייך בהם הפעל "ברא". התורה השתמשה בפעלים המסמלים עצמים הלובשים ומחליפים רק את צורתם, אבל מציאותם הגה עתיקה. משום אותו הטעם משתמשת התורה בפעלים שונים לסיפורי היצירה בששת ימי המעשה: "ויבדל" — ביום א, "ויעש" — ביום ב, "יקו", "תדשא" — ביום ג, "ויעש" — ביום ד, "ישרצו" — ביום ה, "ויעש" — ביום ו. בכל הימים הנזכרים לא התקיימה בריאה חדשה כי הגרעין של העולם נברא מקדם קדמתה והוא הכיל בקרבו כל החומר לברייתו.

התורה מלמדת את האדם את דרך השתלכות העולם, אשר ברא אלקים לעשות (שם ב'), בראשונה ברא גרעין העולם וממנו עשה ה' בעצמו שלימות העולם ויצויה את ברייתו להמשיך עשות תהימן העולם, וזהו שנאמר: "אשר ברא" — מכבר ויצויה את כל הדורות לעשות... העצמים השונים נזקקו רק ללבוש צורה או להחליפנה באחרת. משל לבנאי הבונה בית, הוא לא חידש דבר, החומר היה מוכן ועומד אבל הבנאי עסק במתן צורה לחומר שאסף בידו. ועולם הקטן זה עובר במעי אמו, יוכיח. כל התפתחותו העתידה מותנית מעיקרו, כשהוא מקופל עדיין בבטן אמו. אבל צריך הוא התינוק לטיפול וטיפוח כדי להפכו מחומר גלום לבריאה שלמה. כך התנהג הקב"ה עם עולמו הוא הוציא מגוויו את החומר, בנה ממנו את עולמו והוא בעצמו עשה זאת. וכאן הניגוד בין ה' ואלילות: ה', א"ל האחדות, בורא הכל במאמרו, ואלילות משתפת את האלים. השקפת תורת ה' מטיפה לאחדות גמורה בעולמו וחוקי הטבע אינם כפופים לאלים כי הם לא יצרו את חוקי הטבע, הקב"ה בעצמו ברא הכל והוא אדון לכל.

יוסף מטלוב

המקומות מובא הפעל "רחף" בבנין פעל — "רוח אלקים מרחפת" (בראשית); "על גזוליו ירחף" (דברים). אם נדרוש סמוכין ונשווה את שני התיאורים זה לזה, יקל לנו לתדור אל משמעו הנכון של הכתוב בבראשית, והארץ היתה תהו" — בלי שלימות. בריאת העולם דמתה לעם ישראל שהיו גזוליו של הקב"ה, בלי השלמה גופנית ונפשית כיאות לעם.

גם העולם שנברא "יש מאין" לא נשלם עדיין. מכיוון שהארץ היתה במצב "תהו" היה כל החומר לעתידו של העולם כלוא בתוך הגרעין שנברא קודם למעשה בראשית, ורוח אלקים ריחפה על פני המים ועסקה בשיכלולה של הארץ כפי שהותוותה בראשית בריאת העולם. כידוע שרוח משמשת לפעמים לשון רצון, כמו שנאמר: "נדבה רוחו אותו" (שמות ל"ה) — רצונו הטוב. וזה משמעו הנכון של הפסוק "ורוח אלקים מרחפת על פני המים". גם בשירת האזינו מתאר משה את עם ישראל התועה במדבר, בארץ תהו, בלי הכשרה גופנית ורוחנית לחיי לאום. מצב אשר כזה בין עם-גזול לבין עם המתעתד לשלימות לאומית טעון טיפול מרובה למען הכשירו. וברומה לנשר המרחף על גזוליו לשמרם מפני המזיקים, לפרנסם וללמדם אורחות חיים, כך רחף אלקים מעל בני עמו במדבר, הוליך אותו בישימו, נצר אותנו מאויביו, עזר לו ב"כיבושיו, נתן לו את התורה והשגיח עליו עד שנתהווה לעם שלם בגופו ובנפשו. במטרה לתאר בשני המקומות רעיון דומה, השתמש הכתוב בשניהם בפעל "רחף".

אשר לתנינים הגדולים שנאמר בהם "ויברא" אפשר ליישב, שמשום גדלם הענקי שפרצו את דרכי הטבע ייחסה התורה את יצירתם לאלקים, שהוא השליט גם על הטבע. הרמב"ן מביא אגדת יוון שמידת התנין היתה חמש מאות פרסה, שלא כדרך הטבע, ויצירתו היתה מסורה לאלקים לבדו ולא מן החומר שנוצר כבר. כיוצא בזה ניתן לומר אותו הטעם לבריאת האדם שנאמר בו "ויברא". יצירתו של האדם נבדלה מתכונות בעלי חיים השוכנים על פני האדמה. האדם

על ספריו של ד"ר ת. ברדרומא

(מכתב למערכת)

ממדי הנגב". כידוע כתב ד"ר ת. ברדרומא הרבה על נושא זה. ספרו "הנגב" וכן מאמרים זמנוגרפיות על חלק ארץ זה — ידועים ברבים, אבל, נראה, שהמחבר עשה מאמצים גדולים, שלא לחזור על דברי עצמו — ודאי שלא על דברי אחרים שלא לצורך — אלא ריכז בו את הדיון על חשיבותו ההיסטורית וערכו הכלכלי-בטחוני של הנגב. המחבר מוכיח, שהנגב כולל לא רק את חצי איסיני (המכונה, לדעתו, בטעות בשם זה) אלא גם את ואדי עארבה (ולא "הערבה", המכונה בטעות לפי התוקר) כולו, ואפילו את מחוז ההרים אשר ממזרח לוואדי עארבה עד הגמל של יוגו ועד חרבות מדאין צליח, כ־450 ק"מ דרומה-מזרחה לעקבה.

הנגו גם מרשים לעצמנו להביא את הסיכום של המחקר (עד שיראה אור — והנגו ממליצים בזה מלא לקרוא אותו בשלמותו): "בימינו אלה זבזמן הזה, כשסכנת כליין נשקפת לישראל בעיקר ממצרים, המכריזה בגלוי על מלחמת השמד, מלחמת חרמה, שאף אם תתמהמה בוא תבוא, חשוב לנו הנגב כפלי כפליים. חשוב וחיוני והכרחי הרבה יותר מחברון ובית לחם, שכסם ויריחו, ואפילו יותר מהגולן. הן מהבחינה הבטחונה, שהכל מכירים בה, כחציצה טבעית רבת מעקשים בין מערכות האויב לבין מרכזי יישובנו. והן כתנאי קודם למוצא ומבוא פתוח לים האדום והאוקיינוס ההודי ולארצות אפריקה ואסיה ואוסטרליה השוכנות על חופיו; הנה אומר: בשביל ישראל אין הנגב חבל ארץ סתם, שאפשר לעשותו עניין למיקוח, אלא יש בו ממש משום פיקוח נפש, ואין לוותר עליו ויהי מה, כי ויתור על הנגב, ואפילו על מקצתו, כמוהו כויתור על תחיתנו ועל עצם קיומנו ובנפשנו הוא!"

זבולון רביר

קראתי מתוך עניין רב את דבריו של ד"ר ש"ז צייטלין מתל-אביב "על ערכם המדיני-גיאוגרפי של ספרי ד"ר ת. ברדרומא" ("בצרון", חוב' ו', תשכ"ט), שהם מין מסה לזהטת והערכה קולעת גם יחד. איני בקי בספריו של ד"ר ברדרומא כד"ר צייטלין ואיני צד בוויכוח על גבולות הארץ, המתנהל במדינת ישראל לאחר מלחמת ששת הימים (או הקרב, כפי שהג"ל, עומד על הדיוק שבכינוי מבחינתו הרא) — בייחוד כמי שיושב מחוצה לה, אבל הנני בא לתמוך בכל לבי בהשקפתו של ד"ר צייטלין, שי-בוויכוח המדיני שלנו על גבולות הארץ, שהוא עצמו כבר פרץ את הגבולות המקר-בלים בפולמוס ציבורי — חייבים ספריו של ד"ר ברדרומא לשמש מקור לימוד ועיון יסודי, לפני קבלת ההחלטה. לויכוח יש מטרה אחת: גיבוש החלטה המבוססת על האמת המדעית בעבר ועל צרכיה הגיאוגר-פיים-ביטחוניים של המדינה בהווה. לפני מלחמת ששת הימים היה נראה מין דיון כזה כדיון-סרק או חזון-שווא — אם כי בעיית החקר בגבולות הארץ עתיקה היא וגם ב-ספרות הציונות לא נעדרה מקומה — ובכל זאת לא היה לו מקום. לאחר המלחמה, שבאה שלא באשמתנו, ותוצאתה — הניצחון, שבא בזכותנו, טבעי הוא ויכוח כזה, אלא צריך הוא לימוד. מכאן גם עצתו של ד"ר צייטלין: לך אל ספריו של חיים ברדרומא, למד מהם וזכם.

הנני מרשה לעצמי להצביע על מחקר יסודי אחד של ד"ר ת. ברדרומא, שנכתב במיוחד בשביל ספר היובל לכבוד פרופ' צבי שרפשטיין, ההולך ונדפס, שהוא לדעתי מן המצויינים, בכל מה שקראתי, שיצא מתחת עטו של החוקר. ובעיקר בכוחו לסייע לנו בניכוש של החלטה, שלא תשמש חו"ח ככיה לדורות. שם המחקר "על הנגב ועל

דב סדן לביקור באמריקה

המבקר, החוקר והמסאי הידוע, דב סדן עומד לבוא לביקור באמריקה. במשך זמן שהייתו כאן ירצה בייח"א ובמסדות אחרים ויעסוק בעבודת מחקר.

סדן העשיר את ספרותו העברית במסות ובמחקרים בספרות, בלשון, פולקלור ותולדה. יליד ברודי (בשנת תרס"ב), קיבל חינוך עברי וכללי בלובו. עוד בשנות גערורו נצטרף לשורות "השומר הצעיר" ו"החלוץ" ועמד שנים אחדות בראש מרכז התנועה בגליציה. בשנת 1925 ערך בוורשה את "העתידי", ביטאון התנועה, ובסוף השנה עלה לארץ. לאחר שעבד שנים אחדות בקיבוץ, הכניסו ברל כצנלסון למערכת "דבר". במשך שנים מספר ערך את המוסף הספרותי של "דבר" והשתתף בעריכת "הגהה", העיתון המנוקד שהופיע בראשית שנות הארבעים. מאז 1952 עומד סדן בראש הקתדרה לאידית באוניברסיטה העברית בירושלים. הוא הגיע לדרגת פרופסור בשנת 1953 ושנתים לאחר מכן נבחר לראש המכון למדעי היהדות.

בין הספרים החשובים שפירסם פרופ' סדן הם: "ממחוז הילדות"; "גורל והכרעה" (משנתו של שלמה שילר); "קערת צימוקים" ו"קערת אגוזים" (בניחות עם, סופרים ו" תלמידי חכמים), "אבני שפה"; ספרים בספרות עברית ואידית ("אבני בוחן", "אבני מפתח", "אבני בדק", "בין דין לחשבון" ועוד). סדן פירסם גם שירים וסיפורים ("אחרית שעשועים").

ז'ק מורטשניר — נשיא

ההסתדרות הציונית

בלום אנגלס התקיימה בסוף חודש אוגוסט הוועידה ה-72 של ההסתדרות הציונית באמריקה. בוועידה נשמעו הרצאות ודיונים חשובים על מצבה המדיני והכלכלי של מדינת ישראל. בוועידה הודגשו בעיקר צנייני הביטחון ותפקידם של יהודי אמריקה לעמוד לימינה של המדינה הנצורה. אף בעיות העלייה מארצות-הרווחה בכלל, ומארצות-הברית בפרט, זכו לדיונים מקיפים. הוועידה בחרה בז'ק מורטשניר לנשיא ההסתדרות בפעם השלישית. בנעילת הוועידה ציין הנשיא

קחי פעולה שיגבירו את השפעת התנועה וכותה באמריקה.

אבידות

ד"ר יוסף שובוב

בבוסטון נפטר מיתת-פתע, המנהיג הציוני הידוע, מאישי הציבור החשובים ביותר ב"יהדות אמריקה ומן הרבנים הרפורמיים הקנאים והגלהבים לתחיית עם ישראל ב" מולדתו ההיסטורית — ד"ר יוסף שובוב. המנות סיים את חוק לימודיו באוניברסיטת הרווארד והוכתר כרב רפורמי במכון לדת על שם ס. וויין. במכון הזה היה תלמידו של פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר), ש" הורה בו את הספרות התלמודית. ד"ר שובוב התמכר בכל לבו לעבודה הציונית והשתתף בכל ועידותיה בארה"ב ובקונגרסים הציוניים מעבר לים. במשך כמה שנים היה המנהיג הרחוני של קהילת "בני משה" בבוסטון וסגן-נשיא ההסתדרות הציונית באמריקה. הוא כתב הרבה מאמרים על בעיות הציוניות והוציא ספר על פרץ סמולנסקין. ד"ר שובוב גילה פעילות רבה בכל ענפי העבודה למען א"י, כולל הקרן הקיימת וקרנות ומוסדות אחרים הקשורים בבנין הארץ. שלום לעפרו.

ד"ר שמעון פדרבוש

בניו-יורק נפטר החכם, החוקר והעסקן העברי, ד"ר שמעון פדרבוש. בן ע"ז היה במותו. המנוח פירסם ספרים ומחקרים רבים בספרות ישראל ("חקרי תלמוד", "המוסר והמשפט בישראל", "משפט המלוכה ב" ישראל", "בנות תלמוד", "חקרי יהדות" ועוד) וכן גם ערך את המאספים "חכמת ישראל במערב אירופה" ו"חכמת ישראל באירופה". ספרו האחרון הוא "הלשון ה" עברית בישראל ובעמים" (תשכ"ח). ד"ר פדרבוש לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים, בתנועה הציונית והעברית. שנים אחדות שימש רבה הראשי של הקהילה היהודית בפילגנדיה. בשנת 1940 הגיע ל" אמריקה. הוא עמד כאן בראש תנועת "הפעל המזרחי" והיה חבר בנשיאות ההסתדרות העברית. כמו-כן עסק בחינוך ועשה הרבה למען הידוק הקשרים בין הקונגרס היהודי ויהדות דרום אמריקה. שלום לעפרו.

אייזיק רמבה

1965 ערך את "חרות". ספריו הם "במחיצתו של זאב ז'בוטינסקי", "לעולם ולעמנו", "המגן והאסיר" ו"כפי שהכרתים". א. רמבה השתתף בקביעות ב"בצרון" ובתקופה האחרונה פירסם תולדות של משפחות חכמים וסופרים (מגדלי מוכר ספרים, אחד העם, יעקב קלצקין ועוד), וכן גם שיחות עם סופרים מן "המשמרת הצעירה". יא זכרו ברוך.

בשנת ה'ס"ב לחייו נפטר בתל-אביב ה' עתונאי הידוע אייזיק רמבה. המנוח היה בין פעילי תנועת בית"ר ושימש נציגה בפולין. הוא ערך את עתונות "הציונות החדשה" ושימש מזכירו של זאב ז'בוטינסקי. בשנות 1957-1949 עבד במערכת "הבוקר" ושנים מספר היה כתבו בארצות-הברית. ב'1957-

מערכת "בצרון"

מברכת את

מר ישראל ניומן

פטרון הספרות והתרבות העברית הנודע, בהגיעו לשנת שיבה בשנים רבות של אושר ורוב נחת. מי יתן ויראה באולם ישראל השלמה ובקיבוץ בניה לתוכה.

אנחנו משתתפים ביגונו הגדול של חברנו היקר, המשורר והמחנך הגדול אליעזר ד. פרידלנד במות עליו אשת געוריו שרה (לבית דן) בזכרון יקר נפשה ומידותיה ינחם ד"ר משה טשרנוביץ ורעייתו חיים וחוה לייף גבריאל פרייל

A Happy and Healthy New Year to All Our Friends!

לשנה טובה תכתבו ותחתמו!

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

CARLTON HOTEL — For active living, new 100% fireproof, special diets, dietary laws, immediate occupancy, 485 W. Broadway, Long Beach, Tel. 516 889-6500.

CHAI HOTEL (formerly Bat Yam) — Beach 125th & Boardwalk, Rockaway, Belle Harbor, N. Y. Luxurious, Private Baths, Shower, Phone, elevator. Special Diets. NE 4-6100.

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. 516 889-8900. Dietary laws observed.

HOTEL LINCOLN — 405 East Broadway, Long Beach, L. I. 516 TU 9-7100 Strictly Kosher. Mr. and Mrs. Baruch.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N. Y. Special Diets. 516 GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel.

PARADISE HOTEL — On Boardwalk, 2 Franklin Blvd., Long Beach, L. I., new luxurious rooms, private bath. (516) GE 1-9000.

SCHARF FAMIL HOTELS — Ideal for Retirement — Scharf (Waldorf, Ambassador, Royale). Long Beach, Tel. (516) RE 9-7878. SCHARF HOTEL OF QUEENS: 699-4100.

WALDMANS MIAMI HOTEL — 375 West Broadway, Long Beach, N. Y. "LEAVE THE CARING TO US" 516 431-5500.

WEISMAN HOTEL — Clinton St. at First Ave., Spring Valley, N. Y. Modern air-cond. elev. bldg. open all year, shul on premises. 24 hour supervision 914 356-2131.

הגני מברך את כל בני משפחתנו, את כל חברי המרכז היהודי דברוקלין ואת כל ידידי וחברי בברכת שנה טובה ומתוקה, שנת שלום וגאולה שלמה לעמנו בארץ ישראל ובכל תפוצות הגולה. הרב ישראל חיים לוינמל

ברוקלין, נ. י.

הגנו מברכים בברכת שלום ושנת גאולה את כל חברינו ואת כל העברים בכל אתר ואתר העובדים באמונה למען שפתנו עמנו וארצנו.

מרים וזאב אגרנוב

חוף מיאמי

אני מברך את כל ידידי וכל בית ישראל
ב ב ר כ ת

שנה טובה וגאולה שלמה לעמנו ולארצנו.

פראנק קעסטי

ברוקליין, מאסס.

לקרובינו וידידינו ולכל ישראל
שנה טובה ומבורכת.

יעקב ופיגל קניגסברג

ברכת שנה טובה ומוצלחת, שנת בנין, עליה ושלום למדינת ישראל, שנת אושר ובריאות לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים ליף וביתו

שנת שלום ושלווה, ברכה והצלחה
לכל קרובינו וידידינו.

יעקב גורמן ורעייתו

336 West End Ave., N. Y.

יהודית, יעקב ורפאל יוזלים
מברכים את

אילנה ומשה מוכשוביץ

ואת משפחותיהם, ידידיהם ומכיריהם בארה"ב ואת משפחתם בישראל בשנה טובה ומוצלחת.

105 Arden St., N. Y., N. Y. 10040

שנה טובה ומבורכת

לכל קרובינו וידידינו ולכל בית ישראל

משה שוואגער ומשפחתו

שנת שלום וברכה

לקרובי וידידי בכל אתר ואתר

יעקב אברהם עפעל ומשפחתו

סאותפילד, מישיגן

יעקב קעספענבוים רעייתו ומשפחתו

מברכים את קרוביהם וידידיהם בשנה טובה ומעושרת. תהא השנה הבאה עלינו שנת גאולה וישועה לכל היהודים.

תכלה שנה וקלוחתיה, ותחל שנה וברכותיה.

ברוקלין, נ. י.

שנת ברכה והצלחה

יעקב ליפמאן

ניריווק

ברכת שנה טובה

ועד עירוני של ה"פארבאנד"

ד"ר י. מ. בירדמן, יושב-ראש

בנימין טלר, מזכיר

דוד מייג'ר, גזבר

ברכת שנה טובה

לגיבורי ישראל, מגיני המולדת, לכל העם השוכן בציון והיושב בירושלים, ולכל עמנו במדינת ישראל ובארצות הגולה.

תהא השנה הבעל"ט שנת חיים ושלום, בניין ועלייה, פדות וגאולה לעמנו ולעולם כולו.

מחנה משה הם של

מסדר "בני ציון" בפילדלפיה

Happy New Year

FARMFOOD RESTAURANTS
DISTINCTIVE DAIRY CATERERS

142 W. 49th St. N.Y.C. PL 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)
- Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.

"AFTER 35 YEARS . . . THE MOST TRUSTED AND RESPECTED NAME IN OUR FIELD"

ברכת שנה טובה

לכל בני משפחתי ומיודעי

בכל אתר ואתר

שמעון עוזר קאמענעצקי

HAPPY NEW YEAR

For Finest in Food

**STEINBERG
DAIRY RESTAURANT**

2270 Broadway, near 81st Street

New York City

Tel. EN 2-2030

אנחנו מברכים את קרובינו ומכרינו
בארץ ישראל ובארצות-הברית
בשנת חיים ושלום
משה ושושנה פרלא

מיטב הברכות לידידנו היקרים
ד"ר י. ק. מיקלשנסקי
ורעייתו דינה
לנישואי בתם המחוננות
גילדה לב"ג אהרן יואל פלשמן
יוזבו לראותם במרומי ההצלחה וירו מהם
נחת כל הימים.
משה ושושנה פרלא
חיים וחיה ליה

א כתיבה וחתימה טובה צו אונזערע פריינד
אין אמעריקע בכלל, און צו אונזער משפחה
אין ישראל בפרט.

ראָזע און אברהם גערש

שנת ברכה והצלחה, גאולה שלמה וישועה
לאחינו די בכל אתר ואתר.

יצחק רבינוביץ

ברוקלין, מאַס.

ד"ר חיים הרים ורעייתו

מברכים את מנהל מערכת ה"בצרון",
הד"ר משה משרנוביץ ומשפחתו

וכל תומכי ה"בצרון" וקוראי
בשנה מאושרת

קהילה משכנת-פילה

מברכת את כל חבריה ואת הרב ד"ר ישראל י.
קזיס ואת כל העברים בכתיבה וחתימה טובה,
בשנת חיים ושלום, ברכה והצלחה.

בוסטון מאַס.

**Gefilte fish
like mother
used to make.**

**Only if your ^U
mother made
great gefilte
fish.**

For the holidays,
for any days, serve
what Mother's
knows best. Gefilte
Fish. (Traditional
Old-Fashioned,
Whitefish and
Yellow Pike, or all
Whitefish.) Only
the freshest fish.
Just the right
amount of spices.
Slow-simmered
to bring out the
delicate flavor.
Now in jars with
easy-open, twist-off-
twist on caps.

Or cans. And
remember Mother's
Margarine. And
Borscht. And
Schav. And Matzo
Balls.

For salt free diets:
Mother's new
Unsalted Gefilte Fish,
Unsalted Borscht, *
and Unsalted Soft or
Stick Margarine. All
Pareve and Kosher.

NEW YORK'S

DIANE FLORIST
4762 Broadway
(near Dyckman Street)
LOrraine 7-7221
New York, N. Y.

**DYCKMAN HARDWARE
and SUPPLY CO.**
House Furnishings, Janitor's
and Apartment Electrical,
Plumbing Supplies - Paints -
Glass Repairing - Keys Made

Tel.: LO 7-1589
200 Dyckman Street
(Near Broadway)
New York, N. Y. 10034

HENRY'S — Yes we deliver!
Fresh Fruit and Vegetables
Best Quality — Low Prices
Fruit Market — WI 2-5140
206 Dyckman St. N. Y. C.

**PERSONAL
CLEANERS & DYERS**
2 Hours Service
(at no extra cost)
213 Dyckman Street
(near Broadway), N. Y. C.
Plant on Premises

ELWOOD PHARMACY
Harry Klayman, PhG.
Prescriptions
5 Sherman Avenue
at Broadway, New York
LO 9-7566

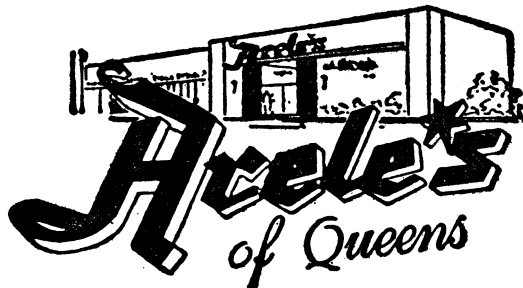
**GLENN'S
HABERDASHERY, INC.**
The Smart Man's Shop
For Your
Manhattan Shirts
Jayson & Excello Shirts etc.
178 Dyckman St., N. Y.
LO 9-4470

**INWOOD
WINE & LIQUOR CORP.**
Call us for Service
4765 Broadway
(cor. Dyckman Street)
New York City
LO 7-8700

Greetings from
A FRIEND of
Dr. M. E. Chernowitz

A Happy and Healthy New Year to All Our Friends!

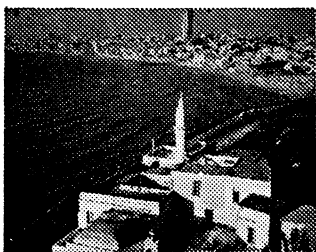
לשנה טובה תכתבו וחתמתו!

Strictly Kosher Night Club • Restaurant • Caterer

LONG ISLAND EXP'WY at 162nd ST.
• HI 5-4444 •

Our jets land in Tel Aviv four times a week.

You can leave from any of our 7 North American gateway cities (New York, Philadelphia, Boston, Chicago, Los Angeles, Montreal, Anchorage). And before you know it, you'll be making connections for Tel Aviv in either Frankfurt or Munich.

These flights depart every Tuesday, Wednesday, Thursday and Sunday mornings. And arrive in Tel Aviv right after lunch.

Whether you choose comfortable Economy Class or our renowned Senator Service in First Class, you'll enjoy Lufthansa's world-famous hospitality all the way. (We serve kosher food if you mention it when you make the reservation.)

There are other advantages to jetting via Lufthansa to Tel Aviv. You have a chance to stop off and see Germany on your return. And you also have a chance to take one of Lufthansa's tours to Israel, starting at \$535.* For more information, see your Travel Agent, or call us.

*Price based on 14-21 day, 15 passenger GIT Economy Class Fare from New York when applicable. Land arrangements based on each of 2 people traveling together.

Lufthansa
German Airlines

680 Fifth Ave., 52 B'way, East Side Airlines Terminal • PL 9-3300

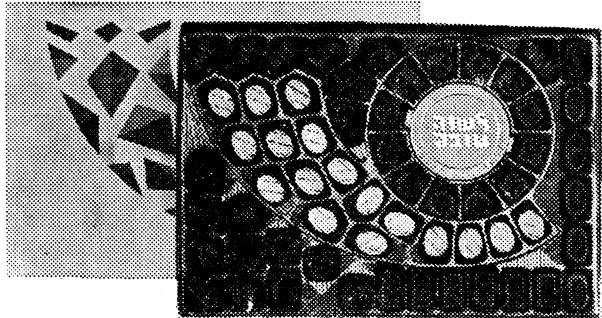
Religious School
Reform Jewish Congregation
of Merrick, L.I.
 Merrick & Kirkwood Ave.
 Rabbi Sanford E. Saperstein
 Pres. James Neiman

Greetings from
The Robert Treat Hotel Co.
 "A Knott Hotel"
 50 Park Pl. Newark, N.J.

Greetings from
Penn's Ladies Apparel
 Mezzanine Floor
 Humble Bldg. 800 Bell

כתיבה וחתימה טובה
LEO'S BARBERSHOP
 Craftsmanship
 and Pleasant Service
Leo Salomon
 4764 Broadway
 at Dyckman St. N. Y. C.

How to say Happy New Year sweetly, tastefully.

Shofar Assortment, \$2.75. Delicious chocolate miniatures, half of them brilliantly foiled and arranged to form a Shofar in the box. Just one of BARTON'S delicious New Year selections. Come see them all.

BARTON'S
boubonniere
 continental chocolates
 NEW YORK - LUGANO, SWITZERLAND

Ⓢ THE NAME BARTON'S IS YOUR GUARANTEE IT'S KOSHER

ISRAEL INTERMENTS RIVERSIDE MEMORIAL CHAPEL INC.

76th St. & Amsterdam Ave., N. Y. C.

Tel.: EN 2-6600

Shlomo Shoulson

Announces:

With a feeling of Responsibility and Personal Vigilance we make all necessary arrangements for **BURIAL IN MEDINAT YISRAEL** at ALL cemeteries. Everything is done with the greatest exactitude and according to Jewish Law.

Solomon Shoulson • Carl Grossberg
 Directors

Chapels throughout New York,
 Miami Beach & Miami

New Books for the Layman
 and for the Teacher

● THE JEWISH DAY SCHOOL IN AMERICA

by Alvin I. Schiff

294 pp. Hard Cover \$5.00

● HUMAN RELATIONS IN JEWISH LAW

by Leo Jung

186 pp. \$3.50

פרק ערבי פסחים
 חוברת עזר

לידיקטיקה ולמתודיקה, מאת שמחה פרידמן
 342 עמ'. 4.25 דולר

מדרך ביבליוגרפי למורה ולתלמיד
 מאת ד"ר דוד בירנבוים
 228 עמ'. 3.50 דולר

Order From

**JEWISH EDUCATION
 COMMITTEE PRESS**

426 West 58th St., New York, N. Y. 10019

GREETINGS FROM

THE
GRAND
UNION
COMPANY

הושימו יד עזרה
לצדקות המאוחדות בירושלים עיה"ק
המוסדות הכי גדולים והוותיקים והידועים
בעולם בשם ת"ת וב"ח
התקציב שלהם עולה לשני מיליון דולר לשנה
ברכת שנה טובה ומאושרת,
שנת חיים ושלום!
UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM
132 Nassau St. N. Y. C. 10038
Suite 1119

ברכת שנה טובה לכל לקוחותינו!
From
KOSHER DESSERTS INC.
Manufacturers of
KOJEL

The
CONCORD
marks the
High Holy Days
with Cantor
Sholom Secunda
and Composer-
Conductor
Herman Malamood
directing the glorious
Concord
International Choir
**ROSH
HASHONAH**
and
YOM KIPPUR
Sept. 12-22
Dietary Supervision by
Rabbi Seymour Freedman

THE WORLD'S FOREMOST RESORT HOTEL
CONCORD
KIAMESHA LAKE NEW YORK
HOTEL TEL: 914, 794-4000
OR SEE YOUR TRAVEL AGENT

Use the Pleasant
Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size
Save as much as 54c
Also available in 43c and 19c sizes
When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

Tel.: ORegon 4-9406-7 — Office: OR 7-5588

A Happy New Year From

RATNER'S

Dairy Restaurant and Bakery

Catering Facilities for All Occasions

138 DELANCEY STREET

NEW YORK, N. Y. 10002

5 KOSHER CRUISES כשר

DATES	SHIP	PORTS	FROM
ROSH HASHANAH:			
Sept. 12 to 19	Olympia	Bermuda	\$175.
Nov. 21 to 26	Olympia	Bermuda	\$125.
*Dec. 22 to 1/2/70	Olympia	4 Ports	\$295.
Jan. 5 to 16	Amerikanis	4 Ports	\$325.
PASSOVER '70:			
*April 20 to May 1	Olympia	4 Ports	\$295.

*Children Only \$10. per day

**INQUIRE FOR OUR KOSHER ISRAEL & EUROPE BROCHURE
WITH 250 DEPARTURES**

SAFETY INFORMATION: The OLYMPIA and AMERIKANIS, registered in Greece, meet International Safety Standards for new ships developed in 1948 and 1960 respectively, and the 1966 fire safety requirements.

Contact your Travel Agent or:

ATLAS **TOURS**
OUT OF TOWN CALL COLLECT

580 5th AVE. NEW YORK, N. Y. 10036 (212) JU 2-1545

*Proudly we offer
Cantor*

Irving Rogoff

*assisted by the
Nevele Symphonic Choir*

**Rosh Hashonah
and Yom Kippur**

September 13-22

NEVELE

ELLENVILLE, NEW YORK

Hotel Tel: 914-647-6000

or Call Your Travel Agent

חחתימו את ידיכם על

" ב צ ר ן "

כל חותם חדש יקבל בתור פרס, "פרקי חיים"

A night in the Cafe Sahbra is a uniquely exciting experience. Israel's finest talent creates for you a truly Israeli Atmosphere in the tradition of King David and Queen Esther.

The Only Israeli Cafe in America

CAFE SAHBRA

Strictly Kosher • Permanent Mashgiach • Closed Fridays

Celebrate your Simchas and functions with us — Your birthdays, Anniversaries, engagements, weddings, Bar Mitzvahs will all get special attention

253 W. 72nd St., New York
(Bet. Broadway & West End Ave.)
Tel. TR 3-1276

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor; F. Ziony, Business Manager. Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1969, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.